

GO PHELA KA TLASE GA MEDUPI

DIKANEGELO TŠE DI TŠWAGO
LEPHALALE

FairFinance
Southern Africa

DIKAGARE

MABAPI LE PEGO YE	1
DIKHUTSOFATŠO	4
KAKARETŠO YA KHUDUTHAMAGA	6
1. MATSENO	7
1.1 PEGO KA NYAKIŠIŠO: TŠWETŠOPELE YA TŠA DITŠHELETE KA BORWA BJA AFRIKA	7
1.2 MAIKEMIŠETŠO A TAODIŠOSENWALO SE	8
1.3 BAKGATHATEMA BA DINYAKIŠIŠO	8
1.4 MOKGWA-TŠHOMO	9
1.5 MELLWANE YA NYAKIŠIŠO LE PEGO YE	10
2. SETLOGO	11
2.1 MMASEPALA WA SELETE WA LEPHALALE	11
2.2 HISTORICAL CONTEXT OF COAL MINING IN THE AREA	12

Seteišene sa Mohlagase sa Medupi ge e le bošego. Senepe ka Daylin Paul

Front cover: Mo Nelson Mandela Drive, e nngwe ya ditsela tše kgolo ka Lephalale, mosadi o diriša matlakala, dikopi tša polasetiki le polystyrene go gotša mollo. O tlo o diriša go beša nama (nama ya go gadikwa) yeo a e rekišetšago bafetakatsela, bjalo ka kgwebo e nyenyane yeo yena le monna wa gagwe ba e thomilego ka morago ga go lahlegelwa ke mošomo. Senepe ka Daylin Paul

3. SETEİŠENE SA MALAHLA SA MEDUPI	17
3.1 SETLOGO	17
3.2 TLHABOLLO	17
3.3 DITEFELO TŠA DITŠHELETE	18
3.4 KAGO	19
3.5 TSHEPEDIŠO	19
3.6 DITSHEPEDIŠO TŠA GO NGONGOREGA TŠA MEDUPI	20
4. DITLAMORAGO TŠA DITŠHELETE GO MEDUPI GO DITŠHABA TŠA KGAUSWI	21
4.1 DITAODIŠONGWALO KA DITLAMORAGO: DIKOPANO LE DITHERIŠANO LE SETŠHABA	21
4.2 DITLAMORAGO GO MANANEOKGOPARARA LE KABO YA DITIRELO TŠA MOTHEO	30
4.3 DITLAMORAGO TŠA TIKOLOGO LE MAPHELO	35
4.4 DITLAMORAGO TŠA LEAGO LE EKONOMI GO BONG	36
4.5 DITLAMORAGO TŠA BOPHELO BJA SETŠO LE TŠA BOIPHEDISO TŠA SETŠHABA	38
4.6 MAFELELO	42
5. DITŠHIŠINYO	43

MABAPI LE PEGO YE

MABAPI LE KGWERANO YA DITŠHELETE YA GO LOKA YA AFRIKA BORWA

Fair Finance Coalition South Africa ke mokgatlo wa setšhaba wo o šomago go netefatša gore ditšhelete tša setšhaba di tsetelwa ka mokgwa wo o nago le maikarabelo setšhabeng le tikologong ka Afrika Borwa le Afrika. Kgwerano e lebiša tlhokomelo ditabeng tša phetogo ya tlelaemete le go bea ditaba pepeneneng le maikarabelo ka ge di amana le diinstithušene tša ditšhelete tšeo di šomago mo tikologong.

Kgwerano ga bjale e bopša ke mekgatlo ye e šupago ye e latelago: 350Africa.org¹, Centre for Environmental Rights², African Climate Reality Project³, Centre for Applied Legal Studies,⁴ Oxfam South Africa⁵, 5 Justica Ambiental ⁶ le Earthlife Africa⁷.

MABAPI LE PEGO YE

Pego ye ke nyakišišo ya taba yeo e hlalosago ka botlalo boitemogelo bjo bo phelago bja ditšhaba tše di dikologilego Lephallale, Profenseng ya Limpopo, Afrika Borwa, mabapi le ditlamorago tša ditšhelete tša tlhabollo ya boditšhabatšhaba go seteišene sa mohlagase sa malahla sa Medupi.

1 <https://1350africa.org/>.

2 <https://cer.org.za/>.

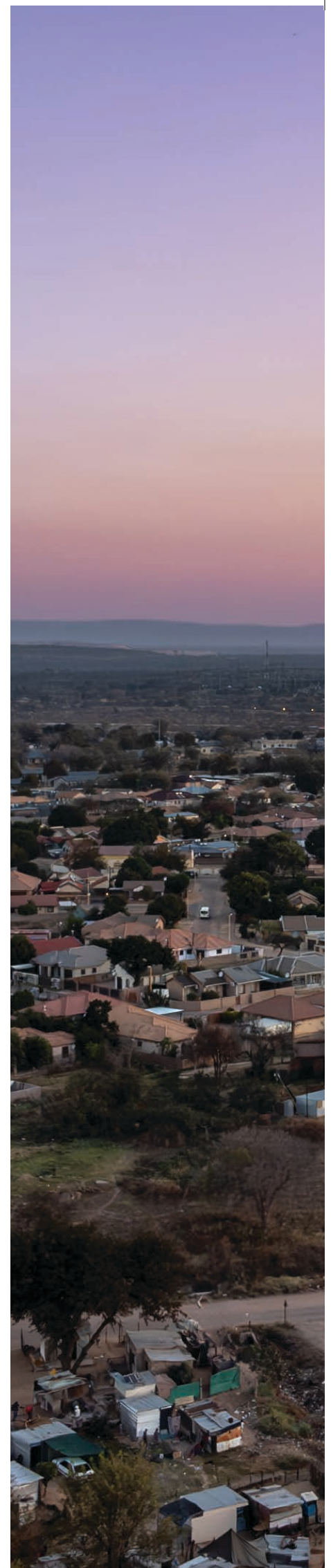
3 <https://climatereality.africa/>.

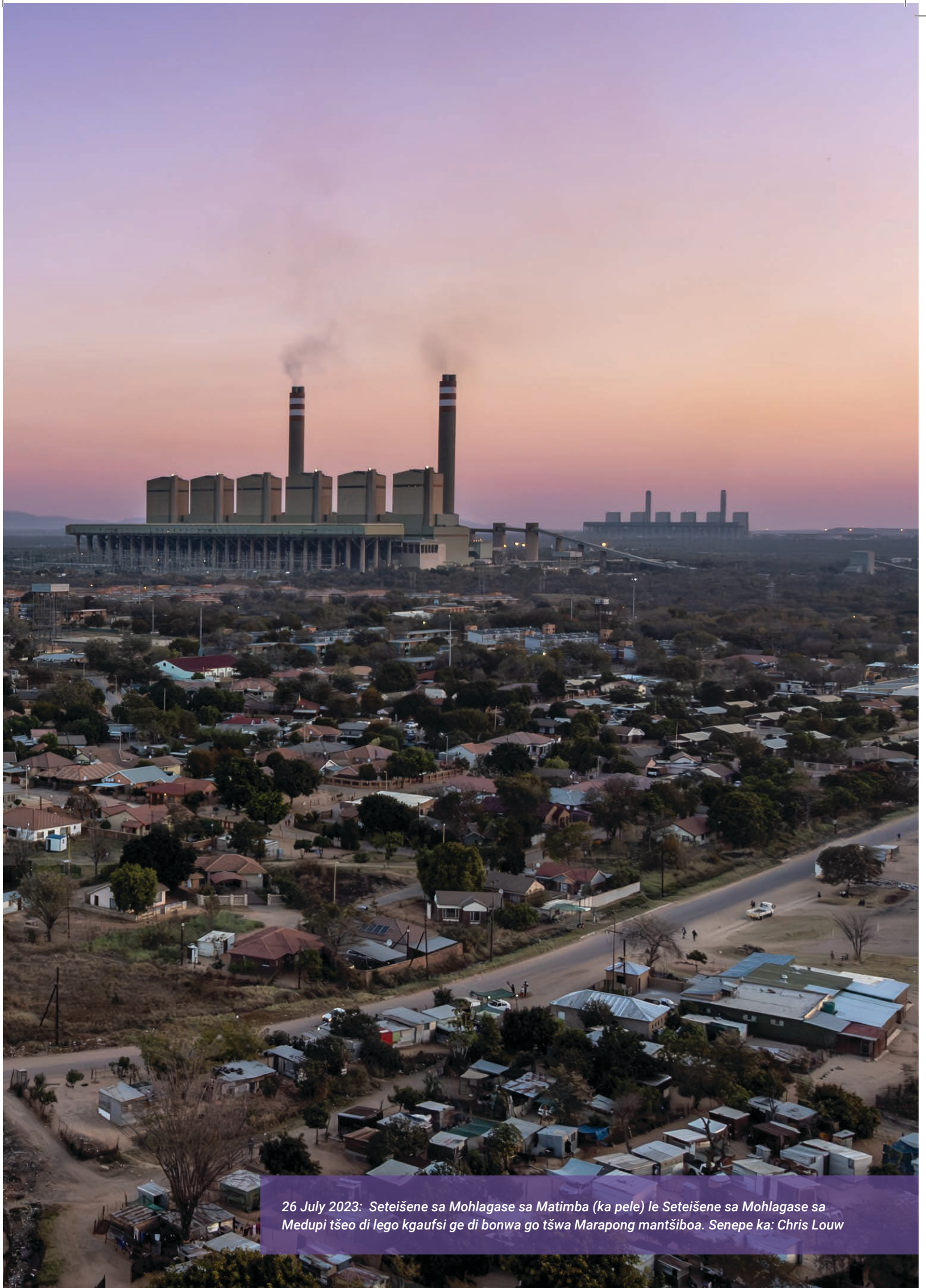
4 <https://www.wits.ac.za/cals/>.

5 <https://www.oxfam.org.za/>.

6 <https://ja4change.org/>.

7 <https://earthlife.org.za/>.

26 July 2023: Seteišene sa Mohlagase sa Matimba (ka pele) le Seteišene sa Mohlagase sa Medupi tšeo di lego kgaufsi ge di bonwa go tšwa Marapong mantšiboa. Senepe ka: Chris Louw

MONGWADI

Pego ye e ngwadilwe ke Ariella Scher, Mazi Choshane, Thuto Gabaphethe le Seadimo Tlale, bao ka moka ba lego go Centre for Applied Legal Studies, Yunibesithing ya Witwatersrand, Afrika Borwa.

BATŠEAKAROLO GO NYAKIŠIŠO LE PEGO

Nyakišišo le go ngwalwa ga pego go a kgoleditšwe ke Thabo Sibeko, Robert Krause, Khabonina Masango, Anesu Dera, Zanele Malindi, Glen Tyler-Davies le Zahra Omar.

PEAKANYO

Lena Tyler-Davies le Zahra Omar

GO TŠEA DISWANTŠHO

Daylin Paul le Chris Louw

SEBOPEGO & TLHAMEGO

Janet Botes

TAODIŠOSENWALO

Scher, A, Choshane, M, Gabaphethe, T le Tlale, S, 'Go Phela ka Tlase ga Medupi: Dikanegelo Tše Tšwago Lephallale' (2023) The Fair Finance Coalition Southern Africa.

© Fair Finance Coalition Southern Africa (FFCSA) 2023. Ditokelo ka moka di bolokilwe.

Websaete: <https://www.fairfinancesouthernafrica.org/>

Emeile: info@fairfinancesouthernafrica.org

Pego ye e thekgilwe ka tša ditšhelete ke mokgatlo wa tšwetšopele ya ditšhabatšhaba wa Sweden [Swedish international development agency], Sida. Boikarabelo bja taodišosengwalo bo ithekgile ka botlalo ka motšweletši. Ga se gore dikgopolo le ditlhalošo tšeo di boletšwego ke tša Sida.

DIKHUTSOFATŠO

AfDB	Sehlopha sa Banka ya Tlhabollo ya Afrika (African Development Bank Group)
DBSA	Banka ya Tlhabollo ya Borwa bja Afrika (Development Bank of Southern Africa)
DFI	Setheo sa Ditšhelete sa Tlhabollo (Development Finance Institution)
ESIA	Tekolo ya Kgatelelo ya Tikologo le Leago (Environmental and Social Impact Assessment)
Escom	Khomišene ya Phepelo ya Motlakase (Electricity Supply Commission)
Eskom	Lekala la Eskom SOC LTD (Eskom Holdings SOC Ltd)
FFCSA	Lekgotla la tša Ditšhelete la Borwa bja Afrika (Fair Finance Coalition Southern Africa)
FGD	Go Tlošwa ga Sebabole ka Kgase ya Flue (Flue-gas desulfurization)
FPIC	Tumelelo ya Mahala, ya Pele le yeo e Tsebišitšwego (Free, Prior, and Informed Consent)
IFI	Setheo sa Ditšhelete sa Boditšhabatšhaba (International Finance Institution)
IRM	Mokgwatshepetšo o Ikemetšego wa Kgotelo (Independent Recourse Mechanism)
IRP	Lenaneo le kopantšwego la Methopo (Integrated Resource Plan)
JETP	Tšhomišano ya Phetogo ya Motlakase ya Toka (Just Energy Transition Partnership)
IP ya JET	Peakanyo ya Peeletšo ya Phetišetšo ya Mohlagase ya Toka (Just Energy Transition Investment Plan)
MES	Ditekanyetšo tša Bonyane tša Motlakase (Minimum Emission Standards)
Medupi	Polanthe ya Medupi ya go fehla mohlagase ka malahla e Mmasepaleng wa Selegae wa Lephallale, Profenseng ya Limpopo, Afrika Borwa
NAQO	Mohlankedi wa Bosetšhaba wa Boleng bja Moya (National Air Quality Officer)
NDB	Panka e Mpsha ya Tlhabollo (New Development Bank)
PFI	Setheo sa Ditšhelete tša Setšhaba (Public Finance Institution)
SDGs	Maikemišetšo a Tlhabollo ye e Swarelelago (Sustainable Development Goals)
Di-WP	Melao ya Matlafatšo ya Basadi (Women's Empowerment Principles)

Basepelakamoto, go akaretša le bana ba sekolo, ba feta gare ga sephethephethe sa dikoloi mesong. Mananeokgoparara tikologong a a fokola gomme ditirelo tša motheo ga di abelwe badudi ba bantši. Go hloka mošomo, kudu gare ga basadi, le ditaba tše dingwe tša leago tše di theilwego godimo ga bong di tlwaelegile ka ditšhabeng tša kgauswi le Lephalale. Senepe ka Daylin Paul

KAKARETŠO YA KHUDUTHAMAGA

“Le ke lefelo la di- kudu, la di- impala, la dihlare tše dikgolo, la dinonyana, la batho bao ba botanago, gomme le a senywa. Ka lebaka la eng? Gore naga ya rena e phele ka kgaotšo ya mohlagase? Gore batho ba se kgone go reka mohlagase? Ke ba sego kae feela bao ba nago le wona. Ka lebaka la eng? Bakeng sa lefeela.”

Pego ye ke nyakišišo ya ditlamorago tša seteišene sa mohlagase sa malahla sa Medupi go ditšhaba tša kgauswi tša Lephallale, Profenseng ya Limpopo, Afrika Borwa. Pego e šoma go utolla, ka dipoledišano tše di lekodišišago maitemogelo a motho ka noši a maloko a ditšhaba tše, maitemogelo a bona a ka moo bophelo bo fetogilego ka gona ga e sa le go tloga ge Medupi e fihla.

Pego e fana ka dintlha ka botlalo ka ga maitemogelo a ditšhaba tše di phelago tlase ga Medupi tlase ga dihlogo tše di fapafapanego, go akaretšwa tlhokego ya ditherišano tše bohlokwa le phihlelelo ya tshedimošo ka ga ditlamorago tše di ka bonwago tša Medupi; mananeokgoparara a selegae le kabo ya ditirelo ka tlase ga kgatelelo; ditlamorago tša tikologo le tša maphelo; ditlamorago tša leago tša bong; le kabo ye e sa lekalekanego ya dibaka.

Pego e bolela tema ye maatla yeo diinstithušene tša ditšhelete tša tlhabollo di e kgathago tlhabollong le kago ya Medupi, le histori ye telele ya go phuhlama ga tikologo le ditokelo tša batho tše di phatlaletšego tše di sepelelanago le diprotšeke tše kgolo tše ba di tšerego tšehelete go ralala le Borwa bja Lefase.

Pego ka tsela ye e bonagatša ditherešo tše di phelago tša ditšhaba tše di dulago kgauswi le Medupi, e anega histori ya bona ya ka moo maphelo a bona a kgomilwego ka gona ke ditšhelete tša boditšhabatšhaba tše di lebišitšego tlhabollong ya Medupi.

1. MATSENO

1.1 PEGO KA NYAKIŠIŠO: TŠWETŠOPELE YA TŠA DITŠHELETE KA BORWA BJA AFRIKA

Diprotšeke tše kgolo tša mananeokgoparara tšeo di thekgwago ke diinstithušene tša ditšhelete tša tlhabollo (DFIs), diinstithušene tša ditšhelete tša boditšhabatšhaba (IFIs) le diinstithušene tša ditšhelete tša setšhaba (PFIs) ke mokgwa wo o rategago wa tlhabollo ya leago le ekonomi ka Borwa bja Lefase. Se se tšwela pele go ba bohlokwa ka lebaka la mathata a go mpefala ga maemo a leratadima le go tla ga Dikamano tša Phetogo ya Maatla a Toka (JETP), ka ge Afrika Borwa e tšwelela bjalo ka moetapele mo lebakeng le, e etelela pele maitekelo a go fihlelela ka tsela e loketšego phetogo ya maatla. JETP e nyaka go hlohleletša go fokotšwa ga dikhabohaetereite mo ikonoming ya yona le go hlama tsela ya go ya bokamosong bjo bo swarelelago.⁸

Ditshepedišo tša go tšea diphetho mabapi le ditšhelete tša tlhabollo ga di fihlelelege kudu gomme gantši di raragane ka boomo. Ditshepedišo tše di na le tshekamelo ya go thibela setšhaba le setšhaba sa selegae go tsenya letsogo ka tsela e holago gomme di dula di arogantšwe le ditšhaba tšeo di amegilego, tšeo di botšwago fela gore di tla holega ka ditiragalo tše eupša di ka se ke tša botšišwa ka ga sebopego, le bogolo bja tlhabollo, goba tša rutwa ka ga ditlamorago tša tšona tše mpe..

Thuto ya go phela ya ditlamorago tša projeke ye bjalo ya mananeokgoparara yeo e lefelwago ka boditšhabatšhaba go ditšhaba tša kgauswi e ka thuša FFCSA go sekaseka ditatofatšo dife goba dife tša mohola go ditšhaba tšeo, le go thuša go bontšha ditlamorago tša nnete tša diprotšeke tše bjalo tša mananeokgoparara, kudukudu moo ditšhaba tša kgauswi di bego di bonala di sa akaretšwe tshepedišong ya peakanyo. Kwešišo ye bjalo e bohlokwa kudu ge re dutše re hlama diphetogo tša rena tša maatla le go leka go hloma thulaganyo ye kaone ya lefase moo batho bao ba lego kotsing, ditšhaba tše di amegilego le bašomi ba ka hlegago kudu ka ditšhelete tše di tseneletšego tša tlhabollo le diprotšeke tše kgolo tša mananeokgoparara tšeo di diregago ka ditšhabeng tša bona.

Nyakišišo e bjalo e na le mohola wo o kgethegilego ge e bonagatša boitemogelo bja bophelo bja ditšhaba tšeo di amegilego, bjalo ka ge go boletšwe ka mantšu a bona. E ka šoma bjalo ka rekoto ya boitemogelo bjoo bo swanetšego go abelanwa le ditšhaba tše dingwe, tše dingwe tša tšona di ka bago di na le mathata a go swana, le meloko ya ka moso, ka go anega dikanegelo le mošomo wa thuto. Gape nyakišišo e ka thuša go gatelela maatla le boemedi bja batho le ditšhaba tšeo di amegilego mo mabakeng ao maitemogelo ao a begilwego a ka bego a ba tlogetše ba sa ikwe ba na le maatla.

Ka fao nyakišišo ya taba yeo e nyakišišitšwego gabotse ke sebaka sa go kgoboketša le go abelana tsebo ka ga maitemogelo a setšhaba a ditšhelete tša tlhabollo, gammogo le go hlama dinyakwa tša rena tša mohlakanelwa bjalo ka ditšhaba tše di amegilego le setšhaba sa selegae, go sa kgathalege ka dithulaganyo tša ditšhelete tša maemo a leratadima tše di lego gona tšeo re kgaotšwego kudu go tšona.

⁸ Bona *The Presidency, Repabliki ya Afrika Borwa 'Leano la Peeletšo la Phetogo ya Enetši ya Toka la Afrika Borwa (JET IP) la nako ya mathomo ya 2023–2027'* (November 2022) yeo e hwetšagalago ka file:///C:/Users/a0064471/Downloads/South%20Africa's%20Just%20Energy%20Transition%20Investment%20Plan%20(JET%20IP)%202023-2027%20FINAL.pdf (e fihleletšwe ka la 29 July 2023).

1.2 MAIKEMIŠETŠO A TAODIŠOSENWALO SE

FFCSA e kgethile go lebiša tlhokomelo nyakišišong ya yona ya mathomo (ya mengwaga ya 2022-2023) go protšeke ya mega yeo e thekgwago ke DFIs le IFIs tše di fapafapanego, e lego go aga, go hlabolla le go šoma ga mohlagase wa malahla wa Medupi, wo o lego Lephallale, profenseng ya Limpopo, Afrika Borwa, go tloga ka 2007. Tlhabollo le tiragatšo ya Medupi e lefelwa gare ga tše *dingwe* ke Banka ya Lefase, Banka ya Tlhabollo ya Afrika le Banka ya Tlhabollo ye Mpsha, gomme e dirwa le go laolwa ke Eskom Holdings SOC Ltd (Eskom), sedirišwa sa mohlagase sa setšhaba sa Afrika Borwa.

Ka mošomo wa pele wo o dirilwego ke mekgatlo yeo e bopšago ke FFCSA le badirišani ba yona, go be go le molaleng gore ditšhaba tše di dikologilego Lephallale di ile tša ikwa di kgaotšwe kudu ke dithulaganyo tša projeke ya mega. Le ge go le bjalo, ga go pelaelo gore ba ile ba angwa ka go lebanya le kgetho ya lefelo la seteišene sa boeswai se segolo sa mohlagase wa malahla lefaseng.⁹

Pego ye e sekaseka sebopego le seabe sa ditšhelete tša boditšhabatšhaba tša Medupi go ditšhaba tša kgauswi tša Lephallale, e anega kanegelo ya ka moo, go ya ka pono ya ditšhaba tše, ditlamorago tše di tseneletšego le go tšwela pele le mengwaga ye lesomehlano ka morago ga go fihla ga projeke.

1.3 BAKGATHATEMA BA DINYAKIŠIŠO

Maloko a Coalition a FFCSA a na le mananeokgoparara a magolo a badirišani bao ba theilwego setšhabeng go ralala le Borwa bja Afrika. Ka lebaka la bontši bja mošomo wa bona wo o lebišitšwego go toka ya tlelaemete, bontši bja badirišani bao bo hwetšwa ka Profenseng ya Limpopo le kgauswi le Medupi.

Ka fao banyakišiši ba ile ba kgona go laletša maloko ao a nago le kgahlego a ditšhaba tše dintši tše di dikologilego Lephallale go tšea karolo bjalo ka baithaopi mo nyakišišong ya taba, e ka ba ka go ya kopanong ya mathomo ya mokakatlala, go dula dipoledišanong tše di tseneletšego, goba bobedi bja tšona.

Baithaopi bao mafelelong ba bego ba dutše dipoledišanong tše di tseneletšego ba emela ponagalo ye e phatlaletšego ya boitsebišo bjo bo fapanego, mafelo¹⁰ le dihlopha tša kgahlego tše di lego gona ka gare ga ditšhaba tše di amegilego. Bao go goledišanwego le bona ka moka ba be ba dutše lefelong leo le dikologilego Medupi lebaka la go fapana la nako; go thoma ka bao ba belegetšwego moo go ya go go bao ba hudugetše moo ka maiteko a go holwa ke dibaka tša ekonomi tše di holofeditšwego ge go be go thewa Medupi.

Baithaopi ka moka ke batho ba bagolo, gomme bakgathatema ka moka (e ka ba Mogatong wa I goba Mogatong wa II) ba šomile go ya ka tumelelo yeo e nago le tsebo yeo e akaretšago bakgathatema ba go bala sengwalwa se se tseneletšego sa tumelelo le go kgatha tema le bona ka diteng tša sona, gammogo le go šireletša go se tsebišwe leina ga bona mo nyakišišong ka moka ya taba le go bega.

⁹ Bona ka kakaretšo D Hallows & V Munnik 'Boom and Bust in the Waterberg: Histori ya diprotšeke tše kgolo tša malahla' (2018) groundwork, e hwetšagala go <https://groundwork.org.za/wp-content/uploads/2022/07/boom-and-bust.pdf> (e fihleletšwe ka la 15 February 2023).

¹⁰ Bao go boledišanwego le bona ga bjale ba dula mafelong a latelago: Lephallale, Marapong, Onverwacht, Ga Seleka, Shongoane le Steenbokpan.

1.4 MOKGWA-TŠHOMO

Nyakišišo ye e dirilwe ka tšhomišano e sa rulaganywago le ditšhaba tšeo di dulago go dikologa Medupi. Ka go dira bjalo, banyakišiši ba ile ba leka go hlahlwa ke dikgahlego le dinyakwa tša ditšhaba tšeo di amegilego, gore ba kgone go anega kanegelo ya bona ka mantšu a bona. Kanegelo yeo e hlalosa ka botlalo maitemogelo a bophelo a batho le ditšhaba tšeo di dikologilego Medupi gomme di kgomilwe ke ditšhelete tša tšona ke IFIs le DFIs.

Seboka sa mathomo se ile sa swarwa ka Aprele 2022 le baemedi ba ditšhaba tše di fapafapanego go dikologa Lephallale, moo maloko a FFCSA e ilego a itšweletša le Khuduthamaga, a hlaloša mabaka a ka morago ga nyakišišo yeo e akantšwego gomme a sekaseka ge eba go na le thekišo ya setšhaba le kgahlego.

Ka morago ga go lemoga gore go na le kgahlego ye bjalo, banyakišiši ba ile ba dira dinyakišišo ka dikgato tše pedi tše di fapanego. Kgato ya ka e akaretša 'kopano ya setšhaba ka bontši' yeo e bego e swaretšwe Lephallale ka Julae 2022 moo FFCSA e ilego ya tšweletša kwešišo ya rena ya mathomo ya ditlamorago tše di fapanego tša Medupi go ditšhaba tša kgauswi, e latelwa ke dipoledišano tša sehlopha sa go tsepamiša kgopolo go nyakišiša ka ga ditlamorago tše di fapanego le go nyakišiša kwešišo ye.

Mo kgatong ya bobedi, baithaopi bao ba lemogilwego mo 'kopanong ya mokakatlela' ba ile ba dula bakeng sa dipoledišano tše di tseneletšego le banyakišiši. Dipoledišano tše tšeo di tseneletšego di ile tša swarwa difahlego di lebane magareng ga Febereware le Mei 2023. Pooledišano ye nngwe le ye nngwe e beakantšwe ka mokgwa wo o lokologilego go ya ka dihlogo tše di fapanego tša ditlamorago tšeo di lemogilwego nakong ya 'kopano ya mokakatlela' le ditherišano tša go tsepamiša kgopolo, eupša moanegwa o dumeletše moanegwa go bolela ka bolokologi go netefatša gore boitemogelo bja gagwe bja bophelo bo swerwe ka tshwanelo.

Dipoledišano di be di swerwe ka Seisemane, Sepedi le Setswana, go ya ka kgetho ya yo mongwe le yo mongwe go boledišanwego le yena.

Nyakišišo ye e ile ya lekolwa go laetša dihlogo le ditaba tše di tlwaelegilego tšeo di rotošitšwego, gomme ke fela ditlamorago tšeo banyakišiši ba di kgethilego go ba tše di phatlaletšego gomme ka fao di emela dikgopolo tše di tlwaelegilego tša ditšhaba tšeo di amegilego tšeo di ngwadilwego mo. Tše di ile tša lekolwa gammogo le tekololeswa ya ditokumente tše di amegago tšeo di boletšwego ke maloko a setšhaba mo dikgatong tše pedi, gammogo le tekololeswa ya ditokumente tše dingwe tša histori tšeo di sepelelanago le tshepedišo ka moka ya tllhabollo (ditšhelete, kago le tshepedišo) ya Medupi.

Ditshenyegelo ka moka tšeo di hlotšwego ke nyakišišo ye le pegu di ile tša lefelelwa ke Khuduthamaga le maloko a yona.

1.5 MELLWANE YA NYAKIŠIŠO LE PEGO YE

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go fa ditšhaba tše di lego kgauswi le Medupi pego ye e tiišeditšwego ya boitemogelo bja bona bja bophelo, bjalo ka ge go boletšwe ka mantšu a bona, ka karabelo le mabapi le kago le tshepedišo ya Medupi. Nyakišišo e lekanyeditšwe go Mmasepala wa Selete wa Lephalale ka Profenseng ya Limpopo ka Afrika Borwa moo Medupi e lego gona.

Le ge nyakišišo ye e hlaloša ka botlalo ditatofatšo tše mmalwa tša khuetšo ye e gobatšago ya Medupi go tikologo le maphelo a ditšhaba tša kgauswi, banyakišiši ga se ba dira dinyakišišo go hwetša kgokagano efe goba efe ya mabaka magareng ga khuetšo yeo le Medupi. Ka lebaka leo, pego ye ga e tšweletše diphihlelelo tša saense, ebile ga e kgone go dira bjalo.

Pego ye ga e tšweletše diphetho tše di fefogago mabapi le ditlamorago tša tša ditšhelete go kago, tshepedišo le tlabollo ka kakaretšo ya Medupi. Go e na le moo, pego e phatlalatša maitemogelo ao a phelago a ditšhaba tše di dulago kgauswi le Medupi ka go hlaloša ka botlalo kwešišo ya bona ya ditsela tše maphelo a bona a fetogilego ka gona ga e sa le go tloga ge go fihla Medupi.

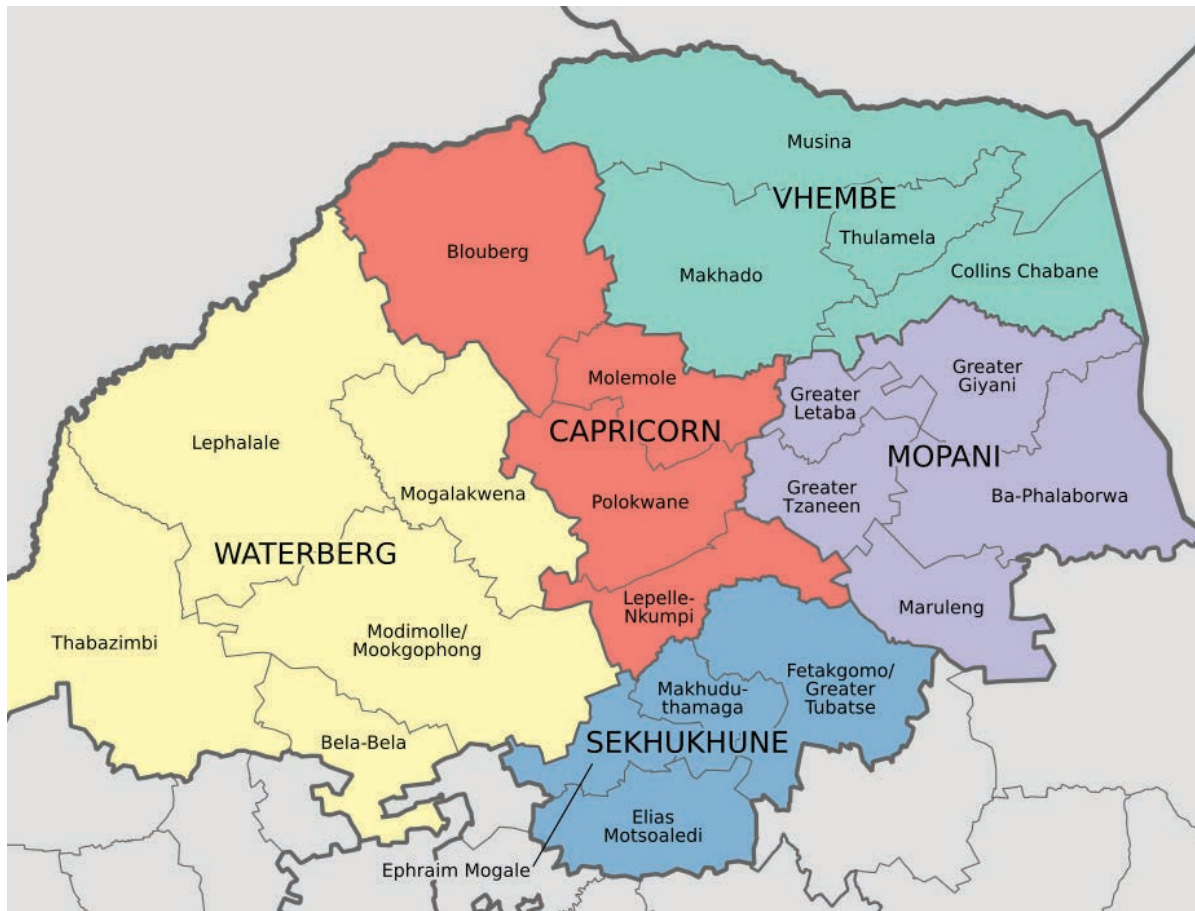
Sa mafelelo, pego gape ga e tšweletše diphihlelelo tša semolao, ka ge e le rekoto ya boitemogelo bjo bo phelago bja ditšhaba tše di amegilego, e lekolwa fela go ya ka tekolo ya boitemogelo bja setšhaba se se phatlaletšego go laetša dikanegelo le dipelaelo tše di tlwaelegilego mabapi le ditlamorago tše di itemogetšego. Banyakišiši ga se ba ikemišetša go sekaseka boitemogelo bjoo go ya ka maemo afe goba afe a semolao, gomme ga ba dire dinyakišišo tša semolao mo.

Ka ge go se na diphihlelelo tša semolao mo pegong, banyakišiši ga se ba ka ba ngwalelana le ye nngwe ya di-IFI, di-DFI, Eskom goba mmušo wa Afrika Borwa ka ditšhišinyo tše di fihleletšwego mo.

Le ge bogolo bja nyakišišo bo sa dumelele diphetho tša mafelelo tša mabaka – e ka ba tša semolao goba tša saense – mabapi le ditlamorago tše di fapafapanego tša Medupi go ditšhaba tše di bapilego le tšona tše di swanetšego go gogwa, banyakišiši ba dumela ka maatla gore maitemogelo ao a begilwego mo a swanelwa ke dinyakišišo tše dingwe. Le ge banyakišiši ba sa tšee diphetho go tšwa nyakišišong ye, le ge go le bjalo ba dira *ditšhišinyo* go bakgathatema bao ba amegago, tše re dumelago gore di a swanela ebile di sepedišana mabaka.

Ga bjale ke tokelo fela ya ditšhaba tše di amegilego go tšea sephetho sa gore ke eng – ge e le gore go na le se sengwe – seo se swanetšego go dirwa ka pego ye.

2. SETLOGO

Seswantšho 1: Mmapa wa bommasepala profenseng ya Limpopo¹¹

2.1 MMASEPALA WA SELETE WA LEPHALALE

Lephalale ke motsemogolo wa Mmasepala wa Selegae wa Lephale ka Profenseng ya Limpopo, ka fase ga Mmasepala wa Selete wa Waterberg, e lego lefelo le legolo la mmasepala ka profenseng leo le akaretšago 14 000km². O bokgole bja dikhilomithara tše 40 go tloga Botswana gomme ke o mongwe wa dikgoro tša dinaga tše dingwe tša Borwa bja Afrika.¹²

¹¹ E tšerwe go https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_municipalities_in_Limpopo (e fihleletšwe ka la 26 Julae 2023).

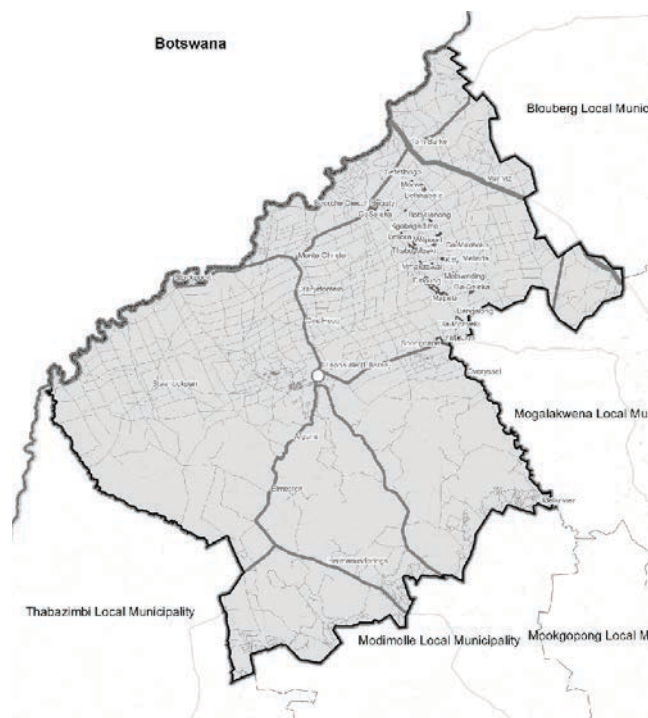
¹² Mmasepala wa Selegae wa Lephale 'Leano la Thabollo ye e Kopantšwego 2014–2016' (2014) E hwetšagala go <http://www.lephalale.gov.za/Documents/Final%20IDP%202014%20-%202016.pdf> (e fihleletšwe ka la 18 June 2023).

Lephalale, yeo e bego e tsebja bjalo ka Ellisras pele ga 2002, e hlomilwe ka Disemere 1960. Leina 'Lephalale' le tšwa lelemeng la Setswana, leo le bolelago "go ela."¹³

Katološo ya ekonomi mo tikologong ka bo-1980 e ile ya hlola go hlongwa ga toropo ye e kgolo kudu, ka lefelo la yona la bontši bja batho ba bašweu la Onverwacht le lefelo la bontši bja bathobaso la Marapong.¹⁴

Ditšhaba tša bathobaso tšeo di bego di dula lefelong leo di ile tša gapeletšwa go hudugela Mokerong 1, yeo e lego ka thokwana ga "naga-legae,"¹⁵ ya Lebowa yeo e lego kgauswi le Noka ya Lephalale, le Steilloop, bokgole bja dikhilomithara tše di fetago tše 100, bakeng sa go dumelela go katološwa ga meepo le diteishene tša mohlagase kgauswi.

Lehono Lephalale e na le dikarolo tše tharo tše kgolo, e lego Lephalale (toropo ya bogareng), Onverwacht le Marapong, gaešita le metsana e 34 ya kgauswi..

Seswantšho 2: Mmasepala wa Selete wa Lephalale¹⁶

13 Tunatazama 'Pego e Kopana ka Setšhaba sa Lephalale'. (2016) e hwešagala go <https://communitymonitors.net/2016/10/brief-background-of-the-community-of-lephalale/> (e fihleletšwe ka la 21 June 2023).

14 Tunatazama 'Pego e Kopana ka Setšhaba sa Lephalale' (2016) e hwešagala go <https://communitymonitors.net/2016/10/brief-background-of-the-community-of-lephalale/> (e fihleletšwe ka la 21 June 2023).

15 Pholisi ya kgethologanyo e be e le go aba dikarolwana tša naga tše nyenyane, tše aroganego le tše se nago tšweletšo go merafe e fapanego ka gare ga Afrika Borwa, ka maitekelo a go bjala kgethologanyo ya semorafe.

16 Go tšwa go Mmasepala wa Selete wa Lephalale 'Moralo wa Tlhabollo ya Mafelo' (Mei 2017) p. 11

2.2 HISTORI YA MEEPO YA MALAHLA LEFELONG

Go utollwa ga diminerale ka ngwagakgolo wa lesomesenyane go hlohleeditše mohlagase ka Afrika Borwa. Mathomong a bo-1900, mohlagase o be o hwetšagala ditoropong tše dintši tše dikgolo nageng ka bophara. Tlhokego ya malahla – e lego mothopo o bohlokwa wa tšweletšo ya mohlagase – e be e le kudu go dikologa meepo ya gauta, gomme diteishene tša mohlagase di be di hlomilwe ka tsela ya maleba kgauswi le meepo ya gauta.¹⁷ Go nyakega mo go akgofilego ga Diminerale go ile gwa hlohleletša go ba gona ga metse ya ditoropo le tlabollo ya mathomo ya diintasteri, gomme ka 1910 Koloni ya Transvaal (moo Johannesburg le mollwane wa Witwatersrand e humilego ka gauta di bego di le gona) e ile ya fetiša Molao wa Matla. Molao o hlalošitše mohlagase bjalo ka tirelo ya setšhaba, gomme wa laetša gore mmušo o tla ikarabela ka taolo le tshepedišo ya tšweletšo ya mohlagase, ka go realo o laole kabo ya mohlagase.¹⁸

Ka 1922 le ka morago ga go hlongwa ga Yuniono ya Afrika Borwa, Molao wa Motlakase wa 42 wa 1922 o theile motheo wa go hloma intasteri ya phepelo ya mohlagase yeo e laolwago ke mmušo ka Afrika Borwa. Le ge e le gore maikemišetšo a yona a magolo e be e le go netefatša kabo ya mohlagase wo o rekegago le o montši moo go hlokegago, Molao o šomile go bjala kgethologanyo ya semorafe ka gare ga dikgokagano tša wona – ka go fa balaodi ba selete taolo ye e ikgethilego ya kabo ya mohlagase ka gare ga makala a bona. Balaodi ba ba tšwetše pele go kgetholla ditšhaba tša bathobaso ka go se di akaretse ge go balwa batho le go di tima kabo ya ditirelo, gomme mafelelong, ya ba tlhokego ya mohlagase.¹⁹

Khomišene ya Phepelo ya Motlakase (Escom) e hlomilwe ka 1923²⁰ gomme e rwele maikarabelo a go aba mohlagase wo o ka kgonago go rekwa ke setšhaba ka bophara. Escom e kgathile tema ye bohlokwa go kgontšha kgolo ya ekonomi ya bokapitalisi ya Afrika Borwa, go kgontšha makala a meepo, dinamelwa le tšweletšo go fihlelela maatla a theko e tlase. Mehola ya mohlagase wa theko ya tlase gape e katološitšwe go ditšhaba tša ba bašweu, tšeo di thabelago ditirelo tša mohlagase tše di tshepegago le tšeo di nago le theko ye e kwalago mo mafelong a bodulo.²¹

Ka go katološwa ga yona ge nako e dutše e eya, Escom ganyenyane-ganyenyane e ile ya tšea taolo godimo ga diteišene tša mohlagase tša poraebete tšeo di ikemetšego. Ka 1948, e be e fetogile sedirišwa sa mmušo seo se kopantšwego ka go otlogoga, seo se akaretšago tšweletšo, phetišo le kabo ya mohlagase (le ge e le gore mmušo wa selegae o be o sa dutše o kgatha tema e bohlokwa tabeng ya kabo).²² Escom e ile ya thoma go tsebja bjalo ka 'Eskom' ka 1987.

17 South African History Online 'Histori e kopana ya Eskom, Karolo 1 (1923-2001)' (2023) e hwetšagala go <https://www.sahistory.org.za/article/short-history-eskom-part-1-1923-2001> (accessed on 16 June 2023).

18 B Siyobi 'Mengwaga e 100 ya Eskom: Re fihlile bjang mo?' (2022) e hwetšagala go <https://gga.org/100-years-of-eskom-how-did-we-get-here/> (e fihleletšwe ka la 18 June 2023).

19 Ibid.

20 S van Niekerk 'Histori e Kopana ya of Eskom – 1923-2015' in Alternative Information & Development Centre *Why Eskom Is In a Mess And What To Do About It: A Companion to Eskom Transformed* (2020) e hwetšagala go <https://aidc.org.za/a-brief-history-of-eskom-1923-2015/> (e fihleletšwe ka la 18 June 2023).

21 Ibid.

22 Ibid.

Tlhabollo ya lefelo la malahla la Waterberg e thomile mathomong a bo-1970 ka lebaka la dipelaelo tše di oketšegago tša gore setšhaba sa boditšhabatšhaba se tla bea dithibelo go Afrika Borwa ya kgethologanyo, go akaretšwa le go thomelo ya malahla.²³ Go tlaleletša tlhabollong ya mohlagase wa bosetšhaba ka 1973, se se hlohleletše lelokelelo la ditiragalo tšeo di fetotšego tikologo kudu, le toropo ya Ellisras, ka mekgwatshepetšo e mebedi ya katlego le tshenyo, kudu tše huetšwago ke diprotšeke tše kgolo.

Se se ile sa feleletša ka go hlongwa ga moepo wa Grootegeluk, e lego moepo wo mogolo wa malahla wa Afrika Borwa wo o bego o tšweleditšwe mathomong ke Iscor (khamphani ya tšhipi ya mmušo) gomme bjale e le ya Exxaro, gomme seteišene sa kgauswi sa Matimba (yeo e bolelago “maatla” ka seTsonga) se ile sa agwa mathomong a bo-1990 ka bokgoni bja tšweletšo ya 4000 MW ya mohlagase.²⁴ Mabolokelo a malahla a Grootegeluk ke a magolo ka mo go lekanego go kgonthiša gore Matimba e šoma lebaka le letelele la mengwaga e 35.²⁵

E le gore go sepedišwe diprotšeke tše tše kgolo, go ile gwa agwa letamo le marang-rang a diphaephe Nokeng ya Mokolo, e lego noka e kgolo kudu tikologong.²⁶

Ka gona, Ellisras le lefelo la Waterberg di ile tša hlaloswa gabotse bjalo ka mafelo a humilego kudu a malahla le tšweletšo ya mohlagase, ka dikgolo tše di sa tlogo ge temokrasi e thoma. Ka 2012 mmušo o lemogile se ka go hloma Waterberg-Bojanala Priority Area (WPA), motheong wa gore “boleng bja moya wa tikologo ka gare ga Mmasepala wa Setereke tša Waterberg... bo ka feta maemo a boleng bja moya wa tikologo mo nakong e tlogo.”²⁷

23 D Hallows & V Munnik ‘Boom and Bust in the Waterberg: Histori ya diprotšeke tše kgolo tša malahla’ (2018) *groundwork*, available at <https://groundwork.org.za/wp-content/uploads/2022/07/boom-and-bust.pdf> (e fihleletšwe ka la 15 February 2023) p 36.

24 Hexagon PPM nyakišišo: ‘Eskom, seteišene sa mohlagase sa Matimba, Afrika Borwa’ (2018) e hwetšagala https://bynder.hexagon.com/m/5e16f779a6d35c93/original/Hexagon_PPM_Eskom_Matimba_Plant_Case_Study_US_2018.pdf (e fihleletšwe ka la 7 July 2023).

25 Hexagon PPM nyakišišo: ‘Eskom, seteišene sa mohlagase sa Matimba, Afrika Borwa’ (2018) e hwetšagala https://bynder.hexagon.com/m/5e16f779a6d35c93/original/Hexagon_PPM_Eskom_Matimba_Plant_Case_Study_US_2018.pdf (e fihleletšwe ka la 7 July 2023).

26 EFW Buermann ‘Go Hlongwa ga Mananeokgoparara a Moepo wa Malahla wa Grootegeluk’ *Journal of the South African Institute of Mining and Metallurgy* (1982, 82:12) 353.

27 Kgoeletšo ya Lefelo la Bosetšhaba la Bohlakwa la Waterberg, Kuranta ya Mmušo No. 35435, Tsebišo ya Mmušo ya 495 ya la 15 June 2012..

26 July 2023: Seteišene sa Mohlagase sa Medupi bjalo ka ge se bonwe go tšwa tseleng ya kgauswi. Senepe ka Chris Louw

3. SETEŠENE SA MALAHLA SA MEDUPI

3.1 SETLOGO

Ka go tla ga temokrasi ya Afrika Borwa ka 1994, mmušo o ile wa leka go fana ka phihlelelo ya lefase ka bophara ya mohlagase bjalo ka senyakwa sa motheo, le bjalo ka tsela ya go tloša mengwagosome ya kabo ya ditirelo tša kgethollo ya semorafe ka tlase ga kgethollo. Lega go le bjalo, mengwageng e ka bago e meraro go tloga ka nako yeo, taolo ya Eskom bjalo ka setšweletši sa mohlagase wa setšhaba, e be e sa sepele gabotse, e na le mananeokgoparara a palelwago ka lebaka la tlhokomelo ye mpe ya ditešene tša mohlagase tše di lego gona le tlhabollo e sepelago ka go nanya ya diprotšeke tše mpsha. Ka 2006 se se ile sa feleletša ka sephetho sa mmušo sa go fa Eskom maikarabelo a go aga ditešene tše pedi tša tlaleletšo tša mohlagase wa malahla, tšeo di bitšwago Kusile ka Profenseng ya Mpumalanga, le Medupi ka Profenseng ya Limpopo.

Go Mmasepala wa Selete wa Lephallale ka Profenseng ya Limpopo, projeke e kgolo e emela sebaka sa kgolo e kgolo ya ekonomi bjalo ka toropo ya mathomo e mpsha ya Afrika Borwa mo nakong ya temokrasi. Mmasepala o be o na le kganyogo e kgolo mererong ya wona ya go hloma Lephallale bjalo ka lefelo la maatla la Afrika,²⁸ o thabetše sebaka se bakeng sa go šogana le peakanyo ya go hloka tekatekano ya mehleng ya kgethologanyo.

3.2 TLHABOLLO

Mathomong, Eskom e be e rerile go katološa seteišene sa mohlagase sa Matimba seo se bego se šetše se le gona go e na le go aga seteišene se sefsa sa mohlagase. Lega go le bjalo, ge phethagatšo ya dikakanyo tša nyakego le ditlhohlo tša kabo di be di thoma go bonagala, Eskom ka 2007 e ile ya utolla leano la yona le lefsa: e lego go agwa ga seteišene se segolo sa mohlagase sa diyuniti tše tshela ka Lephallale, go thoma fase.²⁹

Porojeke ye kgolo e be e bitšwa 'Medupi', yeo ka Sepedi e fetolelwago e le "pula yeo e thapišago naga le yeo e fago kimologo go ekonomi."³⁰

Ditshenyegelo tša mathomo tše di akanyetšwago tša projeke ye e kgolo ya Medupi e be e le R52 bilione, ge go be go tsebagatšwa yuniti ya mathomo ye e beakantšwego ka 2011. Lega go le bjalo, se se ile sa oketšega ka lebelo, gomme sa oketšega go fihla go R78.6 bilione mo dikgweding tše mmalwa tše kopana.³¹ Ka 2021, go akanywa gore Medupi e be e biditše Eskom ZAR 135 bilione gore e fele.³²

²⁸ Mmasepala wa Selegae wa Lephallale 'Kabo ya Ditirelo le Leano la Phethagatšo ya Ditekanyetšo tša Lephallale 2013-2014' (2013).

²⁹ JB Styan *Blackout: The Eskom Crisis* (2015) p 134.

³⁰ Eskom 'Diprotšeke tša Medupi' e hwetšagala go <https://www.eskom.co.za/eskom-divisions/gx/coal-fired-power-stations/medupi-projects/#:~:text=Medupi%20is%20the%20first%20base,lands%2C%20giving%20economic%20relief%E2%80%9D> (e fihleletšwe ka la 29 June 2023).

³¹ A Eberhard 'Bošilo bja malahla a magolo, nuclear e kgolo, le dinetweke tše kgolo' *Leader* (2013) e hwetšagala go <https://www.leader.co.za/article.aspx?s=6&f=1&a=4982> (e fihleletšwe ka la 29 June 2023).

³² Cape Talk 'Seteišene sa Mohlagase sa Medupi mafelelong se phethilwe ka morago ga mengwaga e 14 ka ditshenyagalelo tša R135 pilione' (2 August 2021) e hwetšagala go <https://www.capetalk.co.za/articles/423545/medupi-power-station-finally-complete-after-14-years-at-a-cost-of-r135-billion> (e fihleletšwe ka la 8 August 2023).

Go tlaleletša godimo ga ditshenyegelo tše, projeke e bone go diega mo go tseneletšego ga phethagatšo yeo mafelelong e ilego ya ama bokgoni bja yona bja ditšhelete gampe. Le ge go le bjalo, Eskom le bathekgi ba yona ka tša ditšhelete bao ba akaretšwago ba dumela gore projeke e na le bokgoni bja go boloka seabe sa yona le boleng go ekonomi ya Afrika Borwa, ka ge e kaonafatša bokgoni bja tšweletšo ya maatla bja Afrika Borwa.

3.3 DITEFELO TŠA DITŠHELETE

Di tloga feela, Afrika Borwa e be e ka se kgone go lefelela Medupi e nnoši, ka gona mmušo o ile wa retologela go IFIs le DFIs go thuša.

Tšwetšopele le tiragatšo ya Medupi e lefelwa ka tsela ye e latelago.

Banka ya Lefase e adimile Eskom US\$ 3.75 billion (mo e ka bago ZAR71 billion) ka 2010 go projeke ya Eskom Power Investment Support, yeo e akaretšago go agwa ga Medupi.³³ Tumelelano ya kadimo e nyaka gore Eskom e hlome theknolotši ya go tlošwa ga sebaole ka kgase ya flue (FGD) kua Medupi ka 2025 go fokotša phatlalatšo ya sulfur dioxide gomme ka go rialo e dire gore Medupi e sepedišane le ditekanyetšo tša tikologo le tšhilafatšo ya moya tša Afrika Borwa. Ka Julae 2021 (e lego kgwedi ka morago ga go tswalelwa ga Porotšeke), Banka ya Lefase e dumeletše katološo ya nako ya phethagatšo ya FGD go tloga go la 30 June 2025 go go ya go la 30 June 2027.

Banka ya Tlhabollo ya Afrika (AfDB) e adimile Eskom US\$ 1.2 bilione (e lego mo e ka bago ZAR22 bilione) go aga Medupi ka 2009, yeo e akaretšago didirišwatše pedi tša ditšhelete - kadimo ya ZAR 10,63 bilione le sekoloto sa EUR930 bilione (mo e ka bago ZAR19 bilione).³⁴ Tšhelete ye e be e le ya phepele le go hlongwa ga dibešetšeti tše tshela le dijenerethara tša turbo mo porotšekeng. Ye ke protšeke ye kgolo kudu yeo AfDB e kilego ya e thakga ka tša ditšhelete Afrika Borwa, gape e le sekoloto se segolo kudu seo se kilego sa dumelelwa ke AfDB. Sekoloto se se lefelwa gotee le Banka ya Lefase. Ka 2016, AfDB e file Eskom sekoloto se sengwe gape sa mo e nyakilego go ba US\$ 1 billion (mo e ka bago ZAR18 billion) go lefela lenaneo la yona la katološo, leo le akaretšago lenaneo le lefela la go aga la Medupi le Kusile.³⁵

Ka 2019, Banka ye Mpsha ya Tlhabollo e adime Eskom US\$ 480 million (mo e ka bago ZAR9 billion) go lefela go hlama le go aga theknolotši ya FGD ka sebopego sa diyuniti tše tshela tša FGD. Se se bitšwa 'Projeke ya Tšhireletšo ya Tikologo ya Medupi Thermal Power Plant',³⁶ gomme se leka go "thekga boikgafo bja Afrika Borwa bja go fokotša tšhilafatšo ya tikologo ka go lekala la mohlagase."³⁷

Tšhelete ye e tšwago go dikadimo tše e šetše e lefetšwe Eskom.³⁸

33 Bona <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/279061468165265746/south-africa-eskom-power-investment-support-project>.

34 Bona <https://www.afdb.org/fr/news-and-events/afdb-helps-south-africa-tackle-energy-crisis-approves-eur1-86-billion-loan-for-medupi-power-project-5421#:~:text=Medupi%20Power%20Project,AfDB%20Helps%20South%20Africa%20Tackle%20Energy%20Crisis%2DApproves%20%E2%82%AC1.86,Loan%20for%20Medupi%20Power%20Project>.

35 Bona <https://www.afdb.org/ar/documents/document/project-brief-south-africa-eskom-corporate-loan-86772> (e fihleletšwe ka la 31 July 2023).

36 Bona <https://www.ndb.int/news/ndb-ramps-operations-south-africa-supporting-sustainable-infrastructure-development/>.

37 Bona <https://www.ndb.int/project/environmental-protection-project-medupi-thermal-power-plant/> (e fihleletšwe ka la 31 July 2023).

38 Ngwalano magareng ga FCCSA le Dipanka tše tharo magareng ga 2022-2023.

3.4 KAGO

Medupi ke seteišene sa mathomo sa mohlagase seo se sa golego seo se agilwego ke Eskom mo mengwageng ye masomepedi.

Go agwa ga Medupi go ile gwa kopana le go se kgotsofale ga bakgathatema ba go fapafapana, go akaretšwa bašomi ba dikontraka, ditšhaba tša selegae, mmušo le baabi ba ditšhelete, ka dingongorego tše ntši tšeo di lebišitšego godimo ga ditshenyegelo tše di phagamego tša projeke ye e kgolo, yeo e fetago kudu tekanyetšo ya yona ya mathomo.³⁹

3.5 TSHEPEDIŠO

Medupi e thomile go tsena inthaneteng go tloga ka 2015 gomme e be e šoma ka botlalo bogareng bja 2021, e le seteišene se segolo sa mohlagase sa go oma le seteišene sa bone sa mohlagase wa malahla lefaseng, se agilwe go gore se šome nywagasome e tshela e latelago. E na le bokgoni bja go tšweletša 4.8 gigawatts.⁴⁰

THEKNOLOTŠI YA FGD YEO E SA LETELWAGO

Medupi e šomile mo mengwageng ye mmalwa e fetilego. Lega go le bjalo, protšeke ye e feletšego ga se ya phethwa, gare ga tše dingwe tša didirišwa tša go tlošwa ga sebaole ka kgase ya flue tšeo di nyakegago go dira gore Medupi e sepelelane le maemo a tikologo le tšhilafatšo ya moya a Afrika Borwa, ga se tša hlwa di tšweletšwa, le ge ditšhelete tša go dira bjalo di šetše di fetišeditšwe go Eskom go tšwa go NDB. Ditlabakelo tše di tla fokotša phatlalatšo ya sulfur dioxide tša Medupi,⁴¹ gomme go diega ga go tsenywa ga tšona go ama ka go lebanya tšhilafalo ya moya le ditlamorago go tša maphelo tšeo di itemogelwago ke ditšhaba tša kgauswi le Medupi. Pego ya Julae 2022 ya Mohlankedi-Kakaretšo wa Sehlopha sa Eskom ka nako yeo e be e akanya gore tsenywa ga FGD go tla thoma feela ka 2025 gomme gwa phethwa ka 2029.⁴²

GO KATANA GA ESKOM LE DITEKANYETŠO TŠA TLASE TŠA TŠWELETŠO YA MOTLAKASE

Go feta moo, Eskom e lekile ka go se kgaotše go diegiša go obamela ga yona Ditekanyetšo tša Tlase tša Tšweletšo ya Mohlagase (MES) ka fase ga molao wa boleng bja moya wa Afrika Borwa ga e sa le go tloga ge melawana⁴³ ye e phatlalatšwa la mathomo ka 2010. Ditekanyetšo tše di gona go laola le go fokotša tšhilafatšo e kotsi yeo e ka bakago tshenyo e kgolo tikologong, go akaretša maemo a tša maphelo, a tša leago le a tša ekonomi, gare ga tše dingwe. Le ge go le bjalo, ka Oktoboro 2021

39 Bona generally D Hallows & V Munnik 'Boom and Bust in the Waterberg: Histori ya diprotšeke tše kgolo tša malahla' (2018) groundwork, e hwetšagala go <https://groundwork.org.za/wp-content/uploads/2022/07/boom-and-bust.pdf> (e fihleletšwe ka la 15 February 2023).

40 T Taylor & N Bertrams 'Kanegelo ya polante e kgolo ya mohlagase ya SA, le toropo ya yona e nnyane' Mail and Guardian (2020) e hwetšagala go <https://mg.co.za/article/2020-04-29-the-story-of-sas-biggest-power%E2%80%89plant-and-its-little-town/> (e fihleletšwe ka la 29 June 2023).

41 ML Masamba & M Buenaventure-Goldman 'Ke ka lebaka la eng go nyakega mokgwa wo o ikemetšego wa boikarabelo ka Pankeng ya Tlhabollo ye Mpsa?' Lelokelelo la Boikarabelo: Pampiri ya poledišano 2 (2022) available at <https://www.oxfam.org.za/wp-content/uploads/2022/06/oxfam-ndb-accountability-discussion-paper-2-web.pdf> (e fihleletšwe ka la 29 July 2023).

42 A de Ruyter 'eano la JET la 2035 la MES le Eskom', Powerpoint Presentation (July 2022).

43 Taolo ya Tikologo ya Bosetšhaba: Molao wa Boleng bja Moya wa 39 wa 2004.

Mohlankedi wa Bosetšhaba wa Boleng bja Moya (NAQO) o ile a gana dikgopelo tša Eskom tša go diegiša nako ya go obamela MES go tše hlano tša diteišene tša yona tša mohlagase tša malahla, go akaretša le Medupi.

Go e na le moo, NAQO e laetše Medupi go obamela polanteng ya yona e lego gona tekanyetšo ya go ntšha SO2 yeo e boletšwego ka go laesense ya yona ya go ntšha moya go fihla ka 31 Matshe 2025. Eskom e dirile boipiletšo go sephetho seo, gomme dipoelo tša sona di sa letetšwe.⁴⁴

Go ya ka nyakišišo yeo e dirilwego ke Centre for Research on Energy and Clean Air Yunibesithing ya Helsinki, Finland, yeo e tšea gore Seteišene sa Mohlagase sa Medupi se šoma ka botlalo ntle le FGD, go akanyetšwa gore se se tlo hlola mahu a batho ba ka bago 90 ka ngwaga.⁴⁵ Palo ye e lekana le palo e akanyetšwa ya mahu a batho ba 270 go fihla ka 2025.

DITEIŠENE TŠA MOHLAGASE TŠA MALAHLA DI TŠWELA PELE

AfDB e laeditše gore, ga e sa le go tloga nakong ya go dumela ga yona go fana ka kadimo ya go lefela Medupi, kwano ya boditšhabatšhaba mabapi le bothata bja phetogo ya leratadima le go hlabolla lekala la mohlagase (go akaretšwa go hwetšagala ga phefo le mohlagase wa letšatši ka theko ye e sa bitšego) di fokoditše boemo bja tša ditšhelete le bja ekonomi bja diteišene tša mohlagase tša malahla. Ka gona, AfDB e kgethile go se lefele mešomo lege e le efe e mefsa ya malahla go tloga ka 2009, gomme e ka se dire seo le go tšwela pele. Lega go le bjalo e tla –

“Thekga Dinaga tša Maloko tša Selete tšeo di ithekgilego ka malahla go tšweletša mohlagase, go hlama maano a go fetogafetoga ga mohlagase fela, le go lefela ditirelo tšeo di fokotšago maikarabelo a tikologo le a leago ao a lego gona mo diporojekeng tša go šoma tšeo Panka e lego/e bego e le moadimiši go tšona. Ka lebaka leo, pankka e tla akanya ka go lefela Porojeke ya FGD ya Medupi mo nakong ye e tlogo.”⁴⁶

Ka go Just Energy Transition Investment Plan (JET IP) ya Afrika Borwa⁴⁷ e lego IP ya mathomo ya jete ya ekonomi le ge e le efe yeo e tšwelelago yeo e swanetšego go phethwa, Medpui ga e gona gare ga diteišene tša mohlagase tša malahla tšeo di rulagantšwego go rolwa mošomo. Go e na le moo,

“Ge 2050 e fihla mafelelong, ke feela diteišene tše pedi tše mpsha tša malahla (Medupi le Kusile), le yuniti e tee ya seteišene sa kgale sa Majuba, tšeo di tlogo go ba di tšwela pele di šoma bjalo ka ge go beakantšwe gona bjale”⁴⁸

44 Sephetho sa boipiletšo bja Eskom se emišitšwe ka ge Tona e hlomile Foramo ya Bosetšhaba ya Ditherišano le Keletšo ya Tikologo go ya ka karolo ya 3A ya Molao wa Bosetšhaba wa Taolo ya Tikologo wa 107 wa 1998, go eletša ka ga merero yeo e tšwelelago go tšwa go dikgopelo tša go emišwa/go bušetšwa morago ga go obamela MES le go rerišana le bakgathatema, gomme ka morago ga fao go bega go Tona ka ga sephetho. Foramo e letetšwe go dira tšhišinyo ya yona ka February 2024.

45 Bona S Evans ‘Muši o bolayago wa Medupi: Kanegelo ya di dhlwekiša moya tšeo di timetšego tša seteišene sa mohlagase’ News24 (3 March 2020) available at <https://www.news24.com/News24/medupis-killer-fumes-the-story-of-a-power-stations-missing-air-scrubbers-20200303> (e fihletšwe ka la 31 July 2023)

46 “Koketšo: Q&A” yeo e sepelelanago le Lengwalo la go tšwa go AfDB go ya go FFCSA la la 10 February 2023.

47 Bona The Presidency, Repabliki ya Afrika Borwa ‘Leano la Peeletšo la Phetogo ya Enetši ya Toka la Afrika Borwa (JET IP) bakeng sa nako ya mathomo ya 2023–2027’ (November 2022) e hwetšagala go file:///C:/Users/a0064471/Downloads/South%20Africa’s%20Just%20Energy%20Transition%20Investment%20Plan%20(JET%20IP)%202023-2027%20FINAL.pdf (e fihletšwe ka la 29 July 2023).

48 The Presidency, Repabliki ya Afrika Borwa ‘Leano la Peeletšo la Phetogo ya Enetši ya Toka la Afrika Borwa (JET IP) bakeng sa nako ya mathomo ya 2023–2027’ (November 2022) e hwetšagala go file:///C:/Users/a0064471/Downloads/South%20Africa’s%20Just%20Energy%20Transition%20Investment%20Plan%20(JET%20IP)%202023-2027%20FINAL.pdf (e fihletšwe ka la 29 July 2023) p 43.

3.6 DITSHEDIŠO TŠA GO NGONGOREGA TŠA MEDUPI

Ka 28 Setemere 2010, ngongorego ya tlhokaina mabapi le Protšeke ya Matla ya Medupi e ile ya romelwa go tshepedišo ya ka gare ya AfDB (IRM), e lego Yuniti ya Tekolo ya Tirišo le Bolamodi (Compliance Review and Mediation Unit). Ngongorego e laeditše dipelaelo tše mmalwa mabapi le tlhabollo le kago ya Medupi, go akaretša le taba ya gore dinyakišišo tša khuetšo ya leago le tikologo di be di sa lekana; gore ditherišano le ditšhaba tše di amegilego di be di sa lekana; le gore kago e ile ya hlola tshenyo ya mabitla a setšhaba gomme ka rialo ya tshela molao wa ditokelo tša setšo.⁴⁹

Ka 2011, IRM ya AfDB e šišintše gore Medupi e bewe ka tlase ga tekololeswa ya go obamela, yeo e dirilwego magareng ga 2011 le 2012. Go ile gwa lemogwa gore mabakeng a mmalwa, Medupi e be e sa dumelelane le melaotshepetšo ya AfDB.

Ka boripana, dikutollo tše di be di le ka tsela ye e latelago:

AfDB e paletšwe ke go tšea magato a go netefatša gore ditšhelete tša go lefela Medupi di sepedišana le melaotshepetšo ya yona ka moka;

Go nyakega gore AfDB e netefatše go hlongwa ga didirišwa tša go go tlošwa ga sebabole ka kgase ya flue kua Medupi;

Medupi ga a latele melaotshepetšo ya AfDB yeo e amanago le taolo ya meetse

AfDB e paletšwe ke go obamela melaotshepetšo ya yona mabapi le ditherišano le bakgathatema; le gore

AfDB e be e paletšwe ke go sekaseka ka mo go lekanego go ba gona ga mabitla a setšhaba pele ga ge kago ya Medupi e thoma.

E le go lokiša maemo a a go se obamele, IRM e lokišitše Leano la Tiragatšo leo le nago le dintlha tše 14, gomme ya itlama go hlokomela ngwaga le ngwaga maemo a phethagatšo ya lona, ka dipego tša go hlokomela tše di swanetšego go romelwa go Boto ya AfDB. Se se diregile magareng ga 2015 le 2020.

49 Bona ka kakaretšo Mokgwa wa go Ikema wa go Ikemela 'Pego ya bohloko ya go hlokomela ka ga maemo a phethagatšo ya leanotiro la taolo leo le mpshafadišwego la Protšeke ya Mohlagase ya Medupi ka Afrika Borwa' Panka ya Tlhabollo ya Afrika (September 2021).

IKa go Pego ya Bohlano ya Tlhokomelo ya yona ka Setemere 2021,⁵⁰ IRM e phethile ka gore, le ge mabaka a mabedi a go se obamele a sa rarollwa, kwano magareng ga AfDB le Eskom e phethilwe ka Juni 2021, gomme ka rialo –

“Panka ga e sa na kamano ya kontraka le lekala (Eskom), gomme e tla ba ga bohlale le mo go šomago go ‘fega’ taba ye mo lebakeng le, le go se tšwele pele go hlokomela mabaka a mabedi ao a šaletšego morago go fihla ka 2026. IRM e be e dutše e beile leihlo projeke ye lebaka la go feta mengwaga e 7 gona bjale, gomme mabaka a mabedi ao a šaletšego morago a tla phethagatšwa mo mengwageng ye 5 e e tlogo. Go oketša moo, Porojeke e šetše e tswaletšwe gomme ka rialo, Panka e na le maatla a manyenyane a go huetša moadimiši go phethagatša ditiro tšeo di sa šaletšego morago. Dintlha tše di dirile gore IRM e tšee sephetho sa go fega tlhokomelo ya ngwaga ka ngwaga go fihla bonnyane ka 2026.”⁵¹

Ka sehlogong seo se phatlaladitšwego ka la 22 Juni 2022,⁵² go lemogilwe gore AfDB e akanya gore Medupi e ka tswalela kapejana ka lebaka la dipelaelo tša phetogo ya leratadima, le gore projeke e ka se be le poelo go tša ditšhelete nakong ya go ba gona ga yona. Sa bohlokwa ke gore CBNRM e phetha ka gore –

“Kgetho ya diprotšeke tše kgolo tšeo di tla tšeago lebaka le letelele bjalo, e swanetše go elwa hloko kudu bakeng sa go phema ditlhohlo tšeo gona bjale di lebanego le projeke ye ge go tliwa tabeng ya ditshenyegelo le go feta ga nako gaešita le dipelaelo tša tikologo tšeo di amanago le phetogo ya leratadima.”

50 Mokgwa wa go Ikemela wa go Diriša ‘Pego ya bohlano ya go hlokomela ka ga maemo a phethagatšo ya leanotiro la taolo leo le mpshafaditšwego la Protšeke ya Mohlagase wa Medupi ka Afrika Borwa’ Panka ya Tlhabollo ya Afrika (September 2021).

51 Mokgwa wa go Ikemela wa go Diriša ‘Pego ya bohlano ya go hlokomela ka ga maemo a phethagatšo ya leanotiro la taolo leo le mpshafaditšwego la Protšeke ya Mohlagase wa Medupi ka Afrika Borwa’ Panka ya Tlhabollo ya Afrika (September 2021) matl. 6-7.

52 A Sguazzin ‘Baabi ba Ditšhelete ba re Polante ya Mohlagase ya Eskom ya \$8.7 Billion e ka se Dire Tšhelete’ Bloomberg (2 June 2022) e hwetšagala go <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-02/funder-says-eskom-s-8-7-billion-power-plant-won-t-make-money#xj4y7vzkg> (e fihleletšwe ka la 31 July 2023).

Ngwana o kitima diterateng tša Steenbokpan, setšhaba seo se lego kantlenyana ga Seteišene sa Mohlagase sa Medupi. Senepe ka Daylin Paul

4. DITLAMORAGO TŠA DITŠHELETE GO MEDUPI GO DITŠHABA TŠA KGAUSWI

Seswantšho-kakaretšo seo se pentilwego ke bao go boledišanwego le bona se laetša khuetšo ye e raraganego le ya go fapafapana ya Medupi. Se utolla mehutahuta ya ditlhohlo go akaretša le mehutahuta ya ditlamorago tše mpe tša tikologo, tša leago le tša ekonomi, ditlamorago tše bohlokwa tša bong le tša leago tše di okeditšego go se lekalekane mo go lego gona, go hloka ditherišano tše di lekanego le go kgatha tema magareng ga IFIs/DFIs le ditšhaba tše di amegilego, le go palelwa ka kakaretšo ga go beakanyetša ditlamorago tše di tseneletšego go mananeokgoparara a selegae a go hwetša projeke e kgolo ya Medupi ka Lephale.

Seo se latelago ke go kopanywa ga dikgopolo le maitemogelo ao bao go boledišanwego le bona ba a boditšego banyakišiši, e le botlhokaina le go kgoboketšwa ka magoro a swanetšego. Magoro ao ke a: ditherišano le boikgafo; ditlamorago tša mananeokgoparara le kabo ya ditirelo tša motheo; ditlamorago tša tikologo le tša maphelo; ditlamorago go tša bong le ekonomi; le ditlamorago go bophelo bja setšo bja setšhaba le tša boiphedišo.

4.1 DITAODIŠONGWALO KA DITLAMORAGO: DIKOPANO LE DITHERIŠANO LE SETŠHABA

Go boledišana le go kgatha tema ga setšhaba go bohlokwa go tšwetšopele ya projeke e nago le maikarabelo le ye e swarelelago. Ka go akaretša setšhaba tshepedišong ya go dira dipetho, baabi le batšweletši ba ka rarolla dipelaelo, ba netefatša gore setšhaba se a kwewa le go akaretšwa, ba aga tshepo, le go netefatša gore projeke e sepedišana le dinyakwa le dikganyogo tša batho bao ba atlago go kgongwa ke se, gomme se se feleletša ka dipoelo tše di atlegilego le tše di holago kudu go bakgathatema ka moka.

Dipoledišanong, maloko a mangwe a setšhaba a ile a bolela maitemogelo a ona a ka dikopano ditherišano tša ona le baemedi ba bolaodi bao ba hlabollago Medupi, go akaretšwa Mmasepala wa Selegae, Eskom le Banka ya Lefase. Le ge pego ya motho yo mongwe le yo mongwe yo go boledišanwego le yena e be e le ya moswananoši, go ile gwa bonagala maikwelo a go se kgotsofale le dipelaelo.

Bakeng sa bao go boledišanwego le bona, mokgwa wa bona wa go lebelela ka moo Medupi e kgomilego setšhaba sa bona ka gona o dula o theilwe godimo ga taba ya ditherišano megatong ka moka ya tlhabollo, kago le go šoma ga Medupi; ge eba ba ile ba rerišwa pele ga tlhabollo; ge eba go bjalo, ke go fihla bokgoleng bofe ba ile ba fiwa tshedimošo ka moka ya maleba; le ge eba ba kgonne go kopana ka go lebanya le bakgathatema ge Medupi e thomile go šoma. Ka fao, dikopano le ditherišano tše bjalo ke tša bohlokwa go kwešišeng mehuta ka moka ya ditlamorago, gomme ke ka lebaka leo ba bantši bao go boledišanwego le bona ba ikwago ba nyamile kudu ka lebaka la go palelwa ke go goga šedi efe goba efe ka bogolo bja ditlamorago tše goba, ge e le gabotse, go di rarolla ka tshwanelo.

DITHERIŠANO PELE GA TLHABOLLO YA MEDUPI

Nakong ka moka ya dipoledišano, maikutlo a go ikwa o sa kwewa le go se amogelwe tshepedišong ya go dira diphetho a ile a bolelwa ka go se kgaotše ke maloko a setšhaba. Moagi yo mongwe o bontšhitše go nyama ga gagwe ka seo a bego a se lebelela e le ditherišano feela tša go tšhela phori mahlong, ge di be di swarwa. Go ya ka yena, dikopano tše di be di bonala di rulagantšwe go fa kgopolo ya go kgatha tema ga setšhaba, eupša ge e le gabotse, bao ba bego ba le gona ba be ba kgethilwe, e lego seo se feleleditšego ka go hloka boemedi bja nnete bja setšhaba ka kakaretšo: “ditherišano di be di swana le bo-radipolitiki fela bao ba tlogo... ba tla kgetha gare ga batho bao ba ba ratago”. Kgopolo ye e ile ya tiišetšwa ke badudi ba bangwe go be go boledišanwa tša bona.

Bao go boledišanwego le bona ba bontšhitše gore ditherišano le ge e le dife le setšhaba tšeo di swerwego pele ga tlhabollo ya Medupi di be di fokola e bile di na le tshedimošo e lekanyeditšwe, gomme ka go realo di be di sa lekana. Le ge go amogelwa gore maloko a mangwe a setšhaba a ile a kgatha tema go IFIs/DFIs le Eskom megatong ya mathomo ya protšeke, bao ba ilego ba kgatha tema ditherišanong tšeo ba ile ba ikwa gore se e be e le feela “go tšhelwa phori mahlong” go e na le go ba maiteko le ge e le afe a bohlokwa a go akaretša ditšhaba; maloko a setšhaba ga se a ka a tsebišwa ka mo go lekanego ka bogolo bja protšeke, eupša ba ile ba netefaletšwa fela gore e tla fetošša Lephallale gore e be e kaone le gore “Lephallale e tla ba Motse-Kapa (Cape Town) o mofsa”.⁵³ Tshedimošo le ge e le efe yeo e abilwego ditherišanong tše e be lebišitše tlhokomelo kudu feela go mehola e bego e tla tlišwa ke Medupi go ditšhaba tša kgauswi, go gatelelwa go hlolwa ga mešomo, tša boeti le tlhabollo.

Maikwelo a mangwe go tšwa dipoledišanong e be e le kgopolo ya go forwa, ka ge setšhaba se be se nagana gore go be go se na ditemošo goba go utollwa ga mafokodi ao a ka bago gona le ditlamorago tše kotsi tšeo Medupi e ka di tlišago go ditšhaba tša bona.

Ba bangwe bao go boledišanwego le bona ba tiišeditše gore ditherišano feela tšeo ba di tsebago di be di swarwa dikopanong tša kgwedi le kgwedi tša Khansele ya Setšo, tšeo basadi ba bego ba sa bitšwe go tšona.

Mafelelong, bao go boledišanwego le bona ba ile ba ikwa gore ditherišano le ge e le dife tšeo di diregilego di tlogetše ditšhaba di sa itokišetša le go hloka ditlabakelo tša go swaragana le diphetogo tše kgolo tšeo Medupi e di tlišitšego maphelong a bona.

Go se be gona mo go bonagalago ga ditherišano tšeo di nago le mohola go ile gwa dira gore maloko a setšhaba a ikwe a se na lentšu ka diphetho tšeo di kgomilego maphelo a tšona kudu, le go ikwa a tswaletšwe melomo, ka go hlokišwa sebaka sa go tšweletša dingongorego le dikganyogo tša wona. Ba gateletše kudu gore ba ikwa ba amogilwe matla le ditokelo.

⁵³ Se se kwešitšwe ke bao go boledišanwego le bona se bolela gore Lephallale e tla hlabollwa gore e swane le metse ya ditoropong, mananeokgoparara le go goketša baeti e lego tšeo Cape Town e ikgantšhago ka tšona, gwa penta seswantšho sa ekonomi e golago yeo maloko ka moka a setšhaba a ka holegago go yona.

PHIHLELELO YA MEDUPI NAKONG YA KAGO LE NAKONG YA GE E THOMA GO ŠOMA

Bao go boledišanwego le bona ba boletše gore go fihla ga Medupi go ba file lehutšo ka dibaka tša mošomo. Ge go thoma go agwa kua Medupi, 'mafelo a tshedimošo a setšhaba' ka sebopego sa di-container le ditsennngwateng tšeo go thwego di šomišwa ke Eskom di be di beilwe ditšhabeng tše di fapanego go dikologa Lephallale. Ge e le gabotse, mafelo a a be a šoma fela bjalo ka mefelo ao maloko a setšhaba a ka tsenyago di-*curricula vitae* tša wona ka go ona, ka kholofelo ya go hwetša mešomo kua Medupi.

Lega go le bjalo, badudi ba bantši ba ile ba sokola go hwetša mošomo, gaešita le ge ba be ba dira dikgopelo ba ena le bokgoni. Bao go boledišanwego le bona ba boletše maikutlo a bona a go nyama a seo ba bego ba se lebelela e le mokgwa wa go thwala batho ka go tsebana ka tša sepolotiki, gantši go hlokomologwa bakgopedi bao ba swanelegago. Ba bontšhitše gore se se tsentše kgolo ya bomenetša le mphapa-šapo-latlala ka ditšhabeng tša gabo bona, gomme gwa gobatša bao ba sa tsebego motho dipolitiking.

"Batho bao ba šomago Medupe ga se batho ba mo, le bao e lego batho ba mo, ba tsene ka šunya. Go sa šetšwe gore o tsene sekolo go fihla bokgoleng bofe, go sa šetšwe seo o se dirago, o ka se hwetše mošomo ge o sa tsenywa"

"Medupi e fana ka dikgoba tše dingwe tša mešomo. E ka no ba dibaka tša mošomo, goba dibaka tša tlhahlo. Eupša seo nka go botšago sona ke gore, ka Lephallale, dilo ka moka di swanetše go fetišwa ke Mmasepala. Gopola gore dilo tša mmasepala [di] laolwa ke bo-radipolitiki. . . ka fao ge Eskom, Medupi e etla le dibaka . . . bo-radipolitiki ba tšea dibaka tšeo gomme ba kitimela le tšona setšhabeng go re 'rena bjalo ka ANC goba rena bjalo ka DA goba rena bjalo ka PAC re na le dibaka tše go wena.' . . ba dira masolo bona a kwalakwatšo ba diriša dibaka tša Eskom, Medupi."

Le ge go le bjalo, ka 2019 go bonala go thwalwa bakeng sa Medupi go be go direlwa diofising tša Mmasepala wa Selete.

BOEMO BJA GONA BJALE

Ka go tsenywa gare ga go thwalwa ga Medupi go Mmasepala wa Selete, 'mafelo a tshedimošo' mo setšhabeng se sengwe le se sengwe a ile a tswalelwa. Se se tlišitše ditlhohlo tša sona gomme sa mpefatša go se fihlelele ga batho bao ba nago le maatla setšhabeng, ka ge diofisi tša Mmasepala di le toropong ya Lephallale fela.

Bao go boledišanwego le bona ba bontšhitše gore se gape se bakile tlhakatlhakano e kgolo mabapi le kamoo ba ka dirišanago le Eskom le balaodi ba Medupi; ga go na mokgwa wa go ikgokaganya goba foramo ya semmušo ya ditšhaba tšeo di amegilego ya go rerišana le bao ba šomago Medupi yeo e amilego maphelo a bona.

“Bothata bjo bogolo ke gore re ka dira bjang gore Medupi e re tsebe... bjalo ka ge re wela ka tlase ga wate ya bona. Ka ntle le gore ba tsebe seo re se hlokago, ga ke nagane gore go na le thušo yeo re ka e hwetšago.” – yo go boletšwego le yena yo a dulago Steenbokpan

Se se ile sa dira gore ba bangwe ba bao go boledišanwego le bona ba ikwe ba nyamile e bile ba nolegile mooko, gomme ba bontšha gore ga ba na kholofelo ya go thwalwa Medupi. Tlhokego ye ya phihlelelo ya dibaka tša mešomo ka Medupi e bontšha go tsenelela ga manyami a bao go boledišanwego le bona ka moka ka projeke ye e kgolo; ba ikwa gore mathata a magolo ao e a tlišitšego ditšhabeng tša bona a tla kaonafatšwa ge e ka fa ditšhaba tše di amegilego kimologo ya tša ekonomi le dibaka tša mošomo samma-le-tee.

“Re na le bana bao ba phasitšego mphato wa marematlou... gomme ka moka ga bona ba dutše ka gae. Ga go na mešomo, ga go na mo re ka ba išago gona. Ga re kgone go bolela le Medupi, mohlomongwe o be a ka re fa di-busaryi, eupša ga go kgonege go bolela le bona, seo ke bothata.”

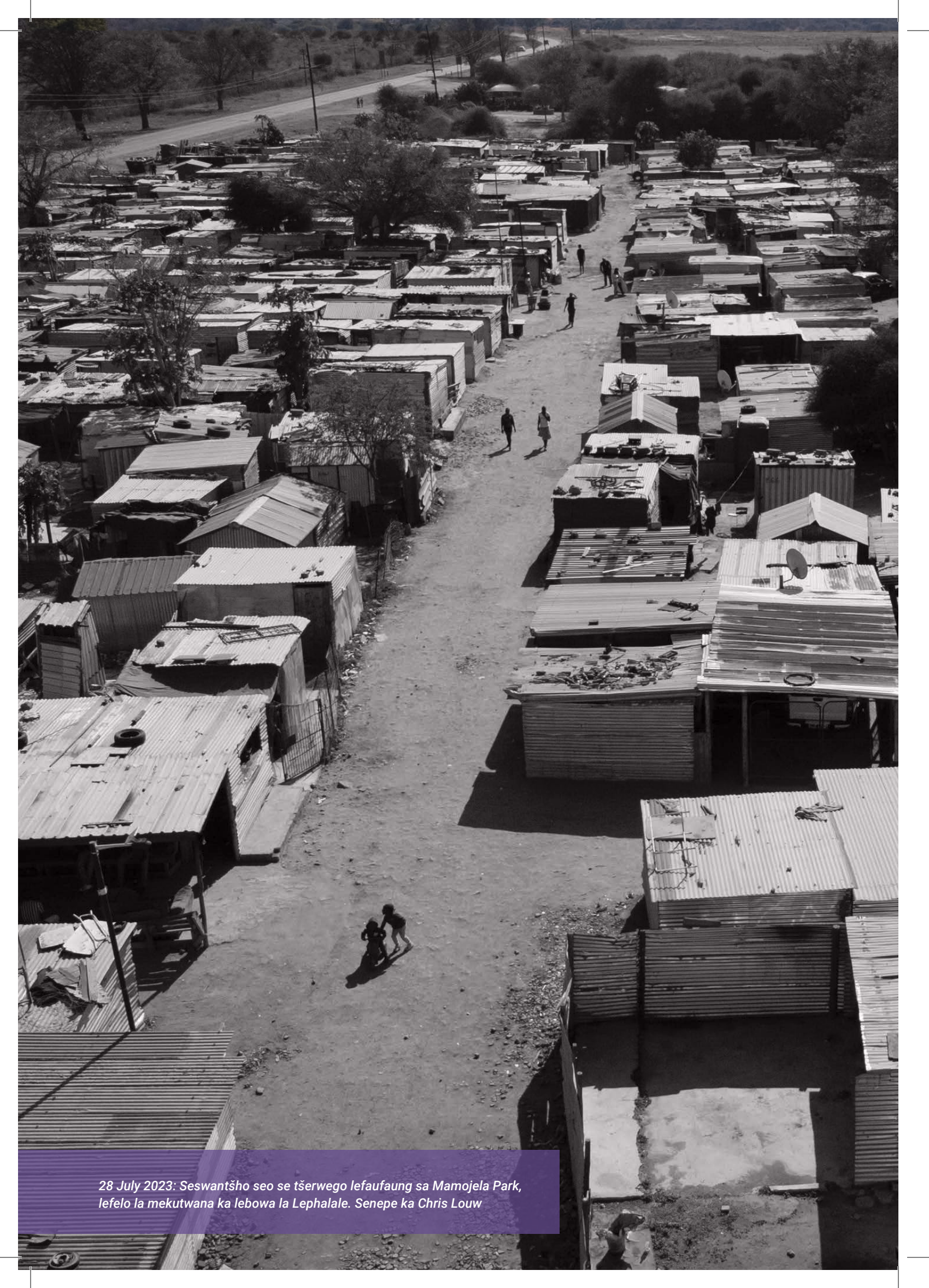
Motho yo mongwe yo go ilego gwa boledišanwa le yena o boletše gore moo basadi ba lefelong ba thwetšwego ke Medupi, gantši ba šoma maemong ao a lefago tšhelete e nnyane, a go se be le kontraka, e le bahlwekiši goba bahlapetši ba tšhireletšo.

Motho yo mongwe yo go boledišanwego le yena o boletše gore setšweletšwa sa go se be gona ga foramo ya semmušo ya go kgatha tema le Medupi ke gore maloko a setšhaba a ikwa a dikadika go romela dingongorego ka go lebanya go balaodi ba Eskom goba Medupi, ka ge go na le kgopolo ya gore go sola dihlongwa tše go ka bea dibaka tša mošomo goba polokego ya motho kotsing. Ka gona, nakong yeo go ilego gwa bulega dibaka tše mmalwa tša go boledišana le bao ba tšeago dipetho, go be go sa dutše go na le mapheko mabapi le go šoma gabotse ga ditherišano tše, gomme poifo e be e sa dutše e le pharela.

Yo mongwe yo go boledišanwego le yena o ile a kgonthišetša maikutlo a, a gatelela gore bao ba bolego kgahlanong le Medupi ba tšewa bjalo ka bao ba ganetšanago le protšeke ka boyona.

“Ge ke be ke eya foramong...” ba ile ba re, “Aowa, mo gona re na le baeki.’ Re swanetše go šogana le baeki. Lentšu le le ile la ntšhoša. Ke tšhabišitše bophelo bja ka. Pula e be e ena gomme nna ka tšhaba.”

Ka gona, batšwalesolo ba tikologo bao ba tsebjago ke bona kudu bao ba tšweleditšego dipelaelo tša setšhaba.

An aerial, black and white photograph of a densely packed informal settlement. The houses are built with corrugated metal roofs and walls, arranged in a grid-like pattern along a central dirt path. Several people are visible walking along the path. The background shows a flat, open landscape with sparse trees and a road. The overall scene depicts a typical informal settlement in a developing country.

28 July 2023: Seswantšho seo se tšerwego lefaufang sa Mamojela Park, lefelo la mekutwana ka lebowa la Lephallale. Senepe ka Chris Louw

4.2 DITLAMORAGO GO MANANEOKGOPARARA LE KABO YA DITIRELO TŠA MOTHEO

Bao go boledišanwego le bona ba be ba le mathateng a go gatelela ditlamorago tše di tseneletšego go mananeokgoparara a selegae le kabo ya ditirelo tša lefelo la Medupi kgauswi le ditšhaba tša bona. Ka boripana, ka mehla go be go letetšwe gore borakonteraka ba bantši le bakgopedi ba mešomo ba tla hudugela lefelong leo ge kago ya Medupi e thoma, gomme se ke sona seo se ilego sa direga.

Lega go le bjalo, go molaleng gore ge go be go rulaganywa tlhabollo le kago ya Medupi, IFIs/DFIs tšeo di ilego tša thekga Medupi le Eskom tšeo di ilego tša abelwa tšhelete go tšona di paletšwe ke go ela hloko maemo le bokgoni bja mananeokgoparara a selegae go amogela projeke ye kgolo. Ka mo go swanago, Mmasepala wa Selegae ga o bonale o tšweleditše mananeokgoparara a mafsa goba o matlafaditše mananeokgoparara ao a bego a le gona pele ga kago ya Medupi, goba o go beakanya gabotse koketšo ya kabo ya ditirelo yeo e bego e nyakega go hlokomela palo ya batho e oketšegago.

“Mmasepala o itlhokelago... o be o sa itokišetša go amogela lešaba la batho, gomme maamong a selete le a diprofense le a bosetšhaba, bo-radipolitiki ka moka ba be ba bolela ba sa metše mare gore Lephallale e tlo ba. . . toropo ya mathomo ya mafulo a matala, motse-mogolo o mofsa wa Limpopo, e tla ba se, e tla ba sela, eupša ga se ba ka ba thuša Mmasepala wa rena le ka sente ye ya lešidi.”

Ka gona, ditšhaba ka moka tša kgauswi di ile tša itemogela ka tsela e itšego go phuhlama ga mananeokgoparara goba go hwelela ga ona, mo go mpefaditšwego ke go hudugela ga batho ka bontši lefelong gomme seo sa gwahlafatša tshepedišo. Se se na le ditlamorago tše dintši tšeo di sa kgahlišego.

TSHEPEDIŠO YA DITSELA LE DINAMELWA

Taba ye e akaretša ditsela tša lefelong leo, tšeo go bonagalago di sa ka tša kaonafatšwa goba tša tiišwa go kgonthiša gore di kgona go laola koketšego e kgolo ya dilori le dikoloi tše kgolo tšeo di nyakegago go aga le go šoma ga Medupi. Bao go boledišanwego le bona ba boletše gore tshepedišo ya ditsela tšeo di dirišwago ke ditšhaba tša go dikologa Lephallale le yona e a senyega ebile gantši di a pšhatlagana, mola dikoloi tše boima di tšwela pele ka leeto la tšona go tsena le go tšwa lefelong leo.

Bao go boledišanwego le bona ba boletše gore go palelwa mo ke go kaonafatša mananeokgoparara a ditsela go sa šetšwe go oketšega ga dikoloi tše boima go dirile gore ditsela di be kotsi kudu go bao ba di šomišago, e ka ba ka dikoloi goba batho bao ba sepelago ka maoto; gaešita le ditšhabeng tšeo di ikhomoletšego go hlokometšwe gore tshepedišo ya ditsela e imetšwe kudu, sephethephethe se boima kudu gomme polokego ya ditsela e a fokola.

KABO YA DITIRELO TŠA MOTHEO TŠA MMASEPALA

E akaretša kabo ya ditirelo tša motheo tša mmasepala. Mathomong, bao go boledišanwego le bona ba boletše gore mananeokgoparara a selegae ga se a ka a kaonafatšwa – goba a agwa moo e sego gona – go amogela go hudugela ga borakonteraka le bakgopedi ba mešomo bao ba gokeditšwego ke dikholofetšo tšeo di dirilwego mabapi le koketšego ya ekonomi e tšwago Medupi. Ditshepedišo tša kabo ya meetse, ditaba tša bohleki le mohlagase tšeo di bego di se tša lekana ditšhaba tšeo di dulago lefelong leo ga bjale di na le bokgoni bjo bogolo, gomme bontši bja badudi ba dira bjalo ka ntle le ditirelo tša mmušo.

Meetse

Tlhokego ya meetse le tlhokego ya mananeokgoparara a a lekanego a meetse e be e le bothata bjo bogolo bjo bo gateletšwego ke bao go boledišanwego le bona e lego bothata bjo bo bego bo le gona pele Medupi e ba gona.

“Bothata bja rena bjo bogolo ke meetse. Re ka fetša beke re se na meetse ntle le ge o iphuneditše meetse ka gae. Le pele Medupi e eba gona.”

Bontši bja ditšhaba ga di na mohuta le ge e le ofe wa mananeokgoparara a meetse, goba go kaone go ithekga ka dipompo tša setšhaba tšeo di lego ka tsela e nngwe go tšwa magaeng a tšona. Batho ba bantši bao go boledišanwego le bona ba ile ba dumela gore gantši ba swanetše go ithekga ka meetse a pula ao a sego gona, ka ge gaešita le tshepedišo yeo e lego gona e ka palelwa – gaešita le dipompo tša setšhaba di tla oma ka pela. Ba bangwe ba gapeletšega go hloma mananeokgoparara a meetse ao a itekanetšego ka bobona goba go lefa baagišani ba bona gore ba kge meetse methopong yeo ba iphuneditšego yona ka gae bakeng sa go phema go sepela lebaka le le telele go yo kga meetse.

Moo mananeokgoparara a meetse a fanago ka meetse ka dipompo, gantši a šilafetše gomme a swanetše go bedišwa pele a dirišwa. Go na le dipego tša gore a fetoga a tsotho ge e bolokwa matšatši a mantši, gomme a ba le letswai. Ba bangwe ba boletše gore meetse a šilafetše kudu moo ka dinako tše dingwe go sa kgonegego le go hlapa ka ona. Gape meetse a dipompo gantši a kgaotšwa ntle le temošo, a šitiša bophelo bja letšatši le letšatši le go dira gore bana ba romelwe gae go tšwa dikolong gomme a šitiša thuto ya bona.

Moo meetse a hlwekilego a bego a le gona, ga bjale a šilafaditšwe ka lebaka la go šomišwa kudu le go ata ga mekutwana yeo e ithekgilego ka ona le ge go se na le mananeokgoparara a semmušo, go swana le mothopo wa meetse wa Steenbokpan woo gona bjale o fetogilego lefelo la go lahlela ditšhila bjale ka ge go boletše yo mongwe yo go boledišanwego le yena.

Ka mo go lemogegago, go kga meetse go na le khuetšo e kgethegilego ya bong, bjale ka ge bao go boledišanwego le bona bo bontšhitše gore gantši ke maikarabelo a basadi le bana ba basetsana go kga meetse go tšwa mothopong wa meetse wa kgauswi le go a tliša gae. Gantši ba dira se mesong kudu, e lego seo se ba beago kotsing ya go tlišwa ka thobalano le go šomišwa gampe.

Bantši bao go boledišanwego le bona ba bontšhitše pherekano mabapi le gore go agwa ga Medupi bjalo ka seteišene sa mohlagase sa go baka komelelo go paletšwe ke go ela hloko tlhalelo ya meetse yeo e lego gona lefelong leo, goba go ela hloko ditlamorago tša go ba gona ga Medupi go ditšhaba tša kgauswi, tšeo bontši bja tšona di ithekgilego ka dirapana tša merogo tša ka mafuri go fokotša tlhalelo ya dijo. Ba ikwa gore meetse a bona ao a hlaelago a etišwa pele go šomišwa ke Medupi, e sego bona.

Tshepedišo ya ditšhila

Motho yo go boledišanwego le yena yo a dulago Marapong o hlalositše tshepedišo ya ditšhila e le ya “masetlapelo,” ka diphaephe tše di senyegilego le ditšhila tše di elelago ditarateng.

Bao go boledišanwego le bona go tšwa ditšhabeng tša magaeng, go swana le Shongoane le Ga Seleka, ba boletše ka go se be gona mo go tšwelago pele ga mananeokgoparara a kelela-tšhila ka ditšhabeng tša bona. Mathata a a mpefaditše bophelo bjo bo šetšego bo le boima le go se kgotlelelege kudu gape ka lebaka la ditlamorago tša Medupi.

Mohlagase

Go be go kweša bohloko kudu go bao go boledišanwego le bona gore ditšhaba tša bona di dula di se na mohlagase, go sa šetšwe bogolo le bokgoni bja Medupi yeo e lego dikgorong tša bona. Bohloko bjo bo oketšega ka lebaka la ditlamorago tše di sa kgahlišego tšeo ba di bonego tšeo Medupi a di tlišitšego maphelong a bona.

Mohlala o mongwe o tšhošago ke wa gore, lefelo la dipapadi kua Marapong le agilwe ka mabone a magolo a tshelago go kgonthiša tšhireletšego setšhabeng. Lega go le bjalo, mabone ao a magolo ga se a ka a kgokaganywa le tshepetšo ya mohlagase, ka rialo, a dutše e le kgopotšo e lego molaleng ya kabo e paletšwego ya ditirelo lefelong leo.

MANANEOKGOPARARA A DINTLO

Bao go boledišanwego le bona e le badudi ba Marapong, e lego setšhaba seo se dulago kgauswi le Medupi, ba boletše gore tlhokego ya dintlo yeo e ilego ya tšwelela pejana ka morago ga go thoma ga tlhabollo ya Medupi, mathomong e ile ya ipontšha e le mkgwa wa go dira tšhelete go badudi ba Marapong. Bao ba nago le dintlo le naga ba ile ba akgofa ba aga diphapoši tša tlaleletšo bakeng sa go hiriša borakonteraka le bakgopedi ba mešomo, gomme ba ile ba kgona go iphediša gabotse ge modiro wa go aga o be o tšwela pele. Lega go le bjalo, ge kago e šetše e phethilwe, kapejana diphapoši tšeo di ile tša tlogelwa di se na motho ge borakoteraka bao ba dumeletšwego ba be ba hudušetšwa lefelong le lengwe, ba tlogela badudi ba nyamile e bile ba se na sebaka se sengwe sa go iphediša. Leeto le lekopana la go phatša ditarateng tše kgolo tša Marapong le dira gore o iponele se kanoši, ka ditsela tša ditšhila tše di pšhatlaganego tšeo di išago dintlong tše di senyegilego tšeo di se nago batho.

Ditšhabeng tše dingwe, tlhokego ya dintlo e feleleditše feela ka go ata ga mekutwana yeo e tšwelago pele go oketšega ge bakgopedi ba bantši ba mošomo ba hudugela Lephallale.

Mananeokgoparara a tšofalago a Lephallale ao a ilego a gola ka lebelo ka tlase ga kgatelelo ya go tseba ga badudi ba bafsa, e bontšha go palelwa ke go beakanya ga Mmasepala wa Selegae, le go palelwa ka bophara ga IFIs/DFIs go ela hloko tlhabollo ya Medupi ka mokgwa wo o feletšego, wo o swarelelago, go e na le go ba feela projeke e kgolo e lego ka thoko.

MANANEOKGOPARARA A THUTO

Yo mongwe le yo mongwe yo go boledišanwego le yena o ile a gatelela tlhokego ya diinstituhšene tša thuto ya maemo a godimo le tlhahlo ya mabokgoni a thekniki mo lefelong leo, e lego tšeo di bego di tla thuša ditšhaba tša kgauswi go kaonefatša bokgoni gomme ka go rialo tša swanelega go hwetša mešomo ka Medupi. Go na le kholetšhe e tee feela ya Thuto le Tlhahlo ya Mešomo (TVET) mo tikologong ya Mmasepala wa Selegae, le ge go na le tlhokego e lego molaleng ya gore go rutwe kudu bokgoni diinstituhšeneng tše bjalo gore motho a hwetše mošomo Medupi.

Se se tšweletša modikologo wa gore bašomi bao ba tšwago mafelong a mangwe ba tle Lephallale go tlo šoma, gomme go thwalwa bona ka lebaka la bokgoni bja bona bja maemo a godimo.

MANANEOKGOPARARA A TŠA MAPHELO

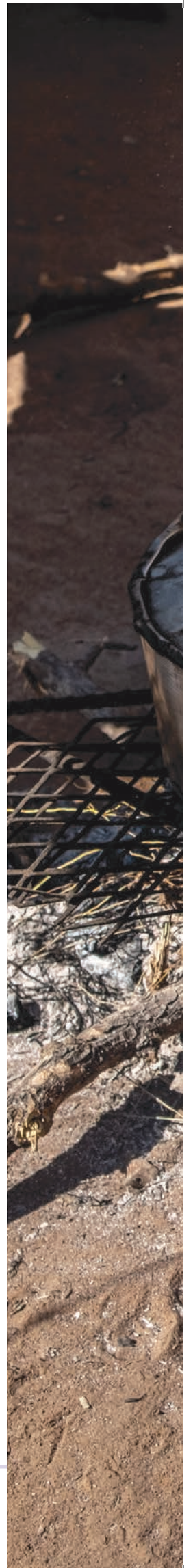
Go swana le mafelo a thuto, tshepedišo ya tša maphelo lefelong e a imelwa e bile e na le bokgoni bjo bo fokolago. Se se gakaditšwe ke leuba la bolwetši bja Covid-19 bjo bo ilego bja šitiša phihlelelo ya ditirelo tšeo e sego tša tšhoganetšo le go imetša tshepedišo ka balwetši ba Covid-19.

MAFELELO

Ditlamorago tše dingwe le tše dingwe tša mananeokgoparara a, ke bothata bjo bo tšwelago pele le bjo bo mpefalago; ge tshepedišo ye e imelwago e tšwela pele go gwahlafala, e ba kotsing e kgolo ya go senyega. Ga go bonale Mmasepala wa Selegae o na le bokgoni bja go rarolla le ge e le bofe bja mathata a. Go bao go boledišanwego le bona, se se gatelela kgopolo ya gore Medupi e etišitšwe pele go feta bona.

Ka boripana, bao go boledišanwego le bona ba bontšhitše gore Mmasepala wa Selegae ga se wa kgona – e ka ba ka tša ditšhelete, ka ditlabakelo goba ka thušo ya tlhabollo le peakanyo – go swaragana le protšeke e kgolo ya tlaleletšo e lego tlase ga taolo ya ona.

Se bohlokwa kudu ke gore go phuhlama ga mananeokgoparara a Lephallale go bile le ditlamorago tše dingwe tše šoro go maemo a ikonomi le leago ditšhabeng tša kgauswi le Medupi.

27 July 2023: Mosadi o šomiša sekhurumelo sa polasetiki go butšwela mollo wo a o šomišago go apea, setšhabeng sa Steenbokpan kgauswi le Seteišene sa Mohlagase sa Medupi. Go hloka mošomo, kudu gare ga basadi, le ditaba tše dingwe tša leago tšeo di theilwego godimo ga bong di tlwaelegile ka ditšhabeng tša kgauswi le Lephalale. Senepe ka Daylin Paul

4.3 DITLAMORAGO TŠA TIKOLOGO LE MAPHELO

Le ge ba hlokomela gore meepo ya Matimba le Grootgeluk e be e dutše e le gona lefelong leo pele go agwa Medupi, gomme ka rialo e ka ba e kgatha tema mathateng ao a itemogelwago, bao go boledišanwego le bona ba boletše gore mathata a tikologo le a tša maphelo ao a itemogelwago, go molaleng gore a mpefaditšwe kudu ke go agwa ga Medupi, ka go lebanya le ka go se lebane.

TŠHILAFALO YA MOYA

Ngogorego e kgolo ke gore Lephallale ga e na kantoro ya yona ya boleng bja moya, go na le kantoro ya kgauswi e lego bokgole bja mo e nyakilego go ba diiri tše pedi tša go otlela ka Modimolle. Se se direga go sa šetšwe diprotšeke tše kgolo tše bakago tšhilafatšo tše di lego gona ka Lephallale kgauswi le ditšhaba tše dintši. Ka go realo, ditlamorago tša nnete tša saense tša Medupi go boleng bja moya ka Lephallale di ka se kgone go lekolwa ka botshepegi, gomme ka lehlakoreng le lengwe di thibela Mmasepala go šogana le dingongorego tše bjalo. Ditšhaba di rotošitše taba ye le Mmasepala ditherišanong tša mabapi le Leano la Tlhabollo la Mmasepala leo le Kopanetšwego, gomme seo ga se sa thuša ka selo.

Bao go boledišanwego le bona ba boletše gore lerole mo tikologong go tšwa moloreng (setšweletšwa sa mešomo ya seteišene sa mohlagase) ke therešo ya bophelo bja letšatši le letšatši, le šilafatša magae a bona le dirapana gaešita le meetse a pula. Meetse a pula a swanetše go apewa pele a šomišwa go tloša dikarolwana tša molora tše di šilafatšago, gomme go nyakega meetse a mangwe ka mehla bakeng sa go hlwekiša mafelo a šilafaditšwego ke lerole. Se gantši se sepedišana le monkgo wa sulfuric (“o nkgago go swana le lee la go bola”) mo lefelong, le leru la tšhilafatšo leo le bonagalago kudu mesong le mantšiboa gomme le bonala etšwa ka Medupi.

“Ka dinako tše dingwe o opša ke hlogo e bogale; hlogo e bogale kudu moo e ka se kego ya fola le ge o ka nwa dihlare.”

Go sa šetšwe seo go bonagalago e le bohlatse bjo bo sa ganetšwego bja ditlamorago tša tšhilafatšo tša Medupi, bao go boledišanwego le bona ba bolela gore Eskom e gana e ngangabetše gore Medupi ke sebaki.

Go ferekana mo go sa felego ga bao go boledišanwego le bona ke gore, ge ba be ba ngongorega go Eskom ka tšhilafatšo ya moya mo e ka bago ka 2021, ba ile ba botšwa gore se se bakwa ke mello ya go apea ka metseng, goba di-*chisa nyama*, e sego protšeke e kgolo e šilafatšago e lego ka mafuri a bona. Se se ile sa lebelelwa ke badudi e le lenyatšo la go tšwa mmušong o se nago taba le o ba lebelelago feela e le didirišwa mo protšekeng e kgolo ya ekonomi, gomme seo sa gatelelwa maikutlong a bona gore Eskom ga e na taba le badudi bao ba amegilego.

PHETOGO YA TLELAEMETE

Bao go boledišanwego le bona gape ba tswalanya go agwa le go šoma ga Medupi le phetogo e akgofilego ya leratadimo mo tikologong, le go phagama kudu ga themperetšha, komelelo le dipula tše di sa laolegego. Maphelo le mokgwa wa boiphedišo tšeo di bego di ithekgile ka maemo a leratadima ao a sa fetogego ka mengwaga e mentši, di ile tša fedišwa ka lebaka leo.

MATHATA A TŠA MAPHELO GO BATHO KA BOKA

Tšhilafatšo ya moya ke e šoro kudu motseng wa Marapong o lego kgaufsi le Medupi. Motho yo go boletšwego le yena e le modudi wa Marapong o bontšhitše gore bana ba bona ba bile le mathata a mahlo ao dingaka tša maphelo di sa a tsebego.

Yo mongwe le yo mongwe wa bao go boledišanwego le bona o ile a kgona go laodiša kapejana kamoo setho sa lapa goba moagišani a nago le bolwetši bja go hema goba phetelo, tšeo ka mehla di tswalanywago le tšhilafatšo yeo e tšwago Medupi. Bao go boledišanwego le bona ba boletše gore go na le palo e oketšegago maloko a setšhaba ao a swerwego ke bolwetši bja mafahla le kankere ya popelo, tšeo ka bobedi ba di tswalanyago le ditlamorago tša tikologo tša Medupi.

“Medupi ga e re hole ka selo, seo re se hwetšago feela ke malwetši.”

Godimo ga moo, maemo a mangwe ao a utegilego a tša maphelo a dula a mpefatšwa ke tšhilafalo ya moya, gomme mafelelo ke ditšhaba tše dintši tše fokolago. Se se sepedišaa le tlhalelo ya phihlelelo ya tlhokomelo ya tša maphelo, ditšhelete le ditsebi, e lego seo se dirago gore go be thata go hwetša tlhokomelo ya tša kalafo ye e swanetšego goba ye e sa fetogego.

4.4 DITLAMORAGO TŠA LEAGO LE EKONOMI GO BONG

Ka mehla go be go le molaleng gore ditlamorago tša ditšhelete go Medupi go ditšhaba tša kgauswi ga di a arogana ka tlase ga se sengwe le se sengwe sa dihlogo tše; go e na le moo, di kopane gomme di šoma mmogo. Se se bjalo kudu ka tsela yeo ditlamorago tše di kgomago taba ya bong, ka ge go tsebja gabotse gore basadi, batho ba sego kae ba bong bjo bo swanago le bja bona le batho ba bong bjo bo fapanego gantši ke bona ba hlaselwago kudu ke ditlamorago tša ditiragalo dife goba dife tše mpe.

Ba gopotše ka se, bao go boledišanwego le bona ba ile ba akgofo ba bolela seabe se segolo seo go tsena ga borakonteraka le bakgopedi ba mešomo bao ba hudugelago lefelong leo ge kago ya Medupi e thoma go bilego le sona go boemong bja tša leago le tša ekonomi go maphelo a ditšhaba tša bona.

Pele Medupi e ba gona, maemo a ikonomi le leago a ditšhaba a be a tlwaelegile metseng le metsaneng e mentši ya dinagamagaeng ya Afrika Borwa; a homotše, a sa huma ebile a sa fetoge kudu ka nywagosome e mentši. Lega go le bjalo, go tsena ga borakonteraka bao ba bego ba lefšwa gabotse bakeng sa mošomo wa bona ka Medupi go fetošitše dilo ka lebelo le legolo.

Baagi ba ile ba lemoga kapela gore ba swanetše go phadišana le borakonteraka bao ba huduglago lefelong bakeng sa dibaka tše di lekanyeditšwego tša mošomo ka Medupi, ba gantši ba lahlegelwa ke mošomo ka lebaka la go hloka thuto le tlhahlo ya mabokgoni. Yo mongwe le yo mongwe o be a gapeletšega go lwela ditlabelo le dibaka tše di lekanyeditšwego.

Bjalo ka ge go hlalositšwe ka godimo, ka ge go be go se na tlhabollo le ge e le efe bakeng sa go dudiša borakonteraka bao ba šomago ka Medupi, ba ile ba nyaka madulo ka gare ga ditšhaba tša kgauswi, gantši ka diphapošing goba mabaleng a ka morago ao a agilwego ka lebelo bakeng sa go swaragana le tlhokego ye. Bontši bja borakonteraka ba e be e le banna ba se nago balekane goba banna bao malapa a bona a bego a dula lefelong le lengwe (bjalo ka ge go tlwaelegile go bašomi ba bafaladi), bao ba bego ba nyaka go gwerana le basadi ba ditšhaba tša kgauswi. Bao go boledišanwego le bona ba bontšhitše gore borakonteraka ba be ba ka fana ka tšhelete le bophelo bjo bo kgahlišago bja “lebelo” ka dikoloi, bjala le diokobatši, tšeo ka moka e bego e le tše mpsha go basadi le basetsana ba Lephallale, gomme e le tše kgahlišago kudu.

“TKhuetšo e be e le e kgolo. Go be go swana le lefelo la leema-ema, le le tletšego ka batho. Maikwelo a batho a be a swana le a gore mo re tlo dira kgwebo . . . batho ba bangwe ba ile ba bula magae a bona bakeng sa go hiriša borakonteraka, ba bangwe ba bula mabenkele, ba bangwe ba bula dikgwebo tše nnyane tša go rekiša bjala.”

Motho yo mongwe yo go boledišanwego le yena yo bego a le sekolong se se phagamego ka bo-2010 o boletše gore basetsana ba bantši ba sekolo ba ile ba swarwa ke lethabo le, ba ba mafolofolo ka tša thobalano le go tsenela thobalano e sa šireletšegago ka gore ba hwetše dimpho, tšhelete le bogwera. Boradikontraka ba be ba tla ‘ratana’ le basetsana ba mmalwa ka nako e tee, gomme ba bapala ka bona. Bontši bja basetsana ba ba ile ba ima gomme ba kgetha go tlogela sekolo pele ba fetša ditifikeiti tša bona goba ba hwetša mabokgoni ao a nyakegago bakeng sa go itlhokomela. Se se ile sa dira gore ba ithekge ka masogana a bona bakeng sa thekgo ya tša ditšhelete, gomme se sa tšwetša pele mohlako go bona le go ba ga bona kotsing.

Leuba le la phetogo le mpefaditše seo bao go boledišanwego le bona ba se bitšago “mathata a tša leago,” ao ka mehla a bego a le gona ka ditšhabeng tša bona le ge a be a le tlase kudu. Se se akaretša go nwa bjala ga bana ba mengwaga ya ka tlase, go šomiša diokobatši le bjala gampe, malwetši ao a fetelago ka thobalano, boimana bja bafsa le bošoro bja bong le tlaišo. Thobalano e sa šireletšegago e be e theilwe godimo ga tlhaloso yeo e sa kgaotšego mabapi le HIV/AIDS le tšhomišo ya di-antiretroviral, le ge thuto ka tša thobalano e be e tsentšwe ka dikolong tša selegae.

Mathata a ka moka a ile a mpefala le go feta ka lebaka borakonteraka ba tšhelete le balekane ba bona bao ba ithekgilego ka bona ditabeng tša ditšhelete, bao gantši ba lego mahlalagading. Kotsi ya bošoro bja

bong e oketšegile ge rakontraka a lahlegelwa ke mošomo, gomme a ikwa a na le tshwanelo godimo ga molekane yo a bego a mo thekga ka ditšhelete eupša a se sa kgona go mo fa bophelo bjo a bego a mo fa bjona pele.

Go gweba ka thobalano le gona go oketšegile ditšhabeng, bakeng sa go kgotsofatša tlhokego e oketšegago ya borakonteraka.

Bao go boledišanwego le bona ba dumetše gore mo e nyakilego go ba bophelo bja lapa le lengwe le le lengwe bo be bo sentšwe ka tsela ye itšego. Ba ikwa gore diterata tša metse ya bona di fetogile mafelo ao a sa bolokegego go basadi le bana, kudukudu basetsana. Go be go na le kgopolo ya gore se se sentše – mohlomongwe – maphelo a bona a khutšo, a dinagamagaeng.

“Bophelo ke bjo bompe ga e sa le Medupi e le gona, gaešita le theko ya dijo. Pele ga mo dilo di be di sa bitše kudu. Gona bjale o swanetše go diriša tšhelete e ntši; dilo ka moka ke tšhelete.”

Lega go le bjalo, se e be e se mafelelo. Ge kago ya Medupi e fedile, borakonteraka ba ile ba tšwelapele ka maphelo a bona, ba tlogela ditšhaba tša tikologong gore di šogašogane le ledimo leo ba le bakilego. Se se akaretša basadi le basetsana bao ba bego ba ratana le bona le go ba le bana le bona, bao bjale ba tlogetšwego gore ba godiše bana bao ba hlokago botate ntle le thekgo ya ditšhelete goba ya maikutlo. Basadi bao le basetsana ga se ba ka ba šomela pele, gomme bjale ba be ba swanetše go hwetša mošomo ba se na bokgoni. Gantši ba be ba retologela mošomong wa go gweba ka thobalano goba dibaka tše dingwe tša mošomo, ba sa kgethe, kudukudu ge go elwa hloko semelo sa dipolotiki sa mešomo ka Medupi ka boyona, yeo ba bego ba ba e tingwa. Ka lehlakoreng le lengwe, bana ba bona ba godišwa mafelong ao a sa bolokegego, e lego seo se ba dirago gore ba be kotsing ya go šomiša diokobatši, bosenyi le go tlogela sekolo.

Bao go boletšwego le bona ba boletše ka leswao le tseneletšego leo tlhabollo ya Medupi e le tlogetšego godimo ga dibopego tša bona tša leago le sebopegong sa malapa, gomme ya gogola ditshepedišo tša setšo le malapa.

4.5 DITLAMORAGO TŠA BOPHELO BJA SETŠO LE TŠA BOIPHEDISO TŠA SETŠHABA

Le ge Onverwacht, Marapong le Lephalale lehono e le mafelo a ditoropong, ditšhaba tša Shongoane le Ga Seleka di dula kudu ka magaeng. Ka masomesome a mengwaga, ba be ba bolokile mekgwa ya bona ya bophelo ya go swana ya magaeng, ba ithekgile ka temo bakeng sa go iphediša mo nageng yeo ba bego ba e na le yona go dikologa magae a bona, gomme ge e le gabotse ba be ba itlhokomela.

27 July 2023: Kgarebe e anegolla diaparo terateng motseng wa Shongwane kgauswi le Seteišene sa Mohlagase sa Medupi. Go hloka mošomo, kudu gare ga basadi, le ditaba tše dingwe tša leago tšeo di theilwego godimo ga bong di tlwaelegile ka ditšhabeng tša kgauswi le Lephallale. Senepe ka Daylin Paul

DITLAMORAGO TŠA TEMO LE TŠHIRELETŠEGO YA DIJO

Ditšhaba di be di ithekgile ka dibjalo tšeo di bego ba itemela tšona ka noši tšeo e bego e le tše ntši, gomme tše dingwe di rekišwa bakeng poelo. Le ge go le bjalo, go bonala go agwa le go šoma ga Medupi go fetotše dikgetho tšeo di bego di le gona go ditšhaba tše bjalo, ka ge bontši bja bao go boledišanwego le bona ba ile ba bontšha gore dibjalo tša bona ga di sa lekane bakeng sa go fepa malapa a bona. Ba tswalanya se le go fetoga ga mekgwa ya leratadima (bjalo ka go hlaelela ga pula mo lefelong leo le šetšego le se na meetse a lekanego, le phišo ye kgolo), gotee le tšhilafatšo ya moya yeo e amago go nona ga mmu wa bona, tšeo bobedi ba dumelago gore di tšwa Medupi.

Ka lebaka la tlhalelo ya dijo, palo e kgolo ya bafsa mo ditšhabeng tše e ile ya hudugela metseng ya ditoropong go nyaka mošomo le go iphediša. Ka ge se se be se direga ka nako e tee le go hudugela ga borakonteraka le bakgopedi ba mešomo go tšwa dinageng tša ka ntle, se se ile sa gakatša mathata a tseneletšego a mananeokgoparara ao a boletšwego ka godimo. Lega go le bjalo, ge borakonteraka ba be ba tloga ka morago ga ge modiro wa go aga o phethilwe, badudi ba ile ba šala.

“Pele [ge] re be re dula dipolaseng, bophelo bo be bo le kaone go feta gona bjale. . . Re be re tlwaetše go lema polaseng. Bophelo bo be bo be bo le thata ka nako yeo, eupša bo le kaone go phala gona bjale. Gona bjale re dula lefelong leo re sa kgonego go dira selo. Ga re šome. Bothata ke bjona bjo. Ga go letseno leo re le hwetšago. Re ka se kgone go itemela dijo, re swanetše go di reka. Re tla hwetša kae tšhelete ya go reka?”

Bao go ilego gwa boledišanwa le bona ba boletše gore go lema bakeng sa go iphediša mo go tšwelago pele ditšhabeng tše tša magaeng ga bjale go tlogetšwe mo e nyakilego go ba feela go batho ba godilego, gomme ke bafsa ba sego kae bao ba bontšhago kgahlego mekgweng ye ya setšo ya temo. Mašemo a mantši a nageng a letše, mohlomongwe ka maiteko a go tsošološa mmu goba mohlomongwe a ngadilwe.

PHIHLELELO YA MABITLA LE MAFELO A BOHLOKWA A SETŠO

Ditlamorago tse dišoro kudu tša go agwa ga Medupi mo nageng e kgethilwego e tswalana kudu le mafelo a bohlokwa a setšo a setšhaba.

Ge go be go segwa sebaka sa Medupi, go ile gwa ba molaleng gore naga yeo e amegago e be e akaretša mabitla a malapa a mmalwa ao bontši bja bao ba šetšego ba ona lehono ba dulago Steenbokpan.

Taba ye e rotošitšwe ke malapa ao ka ditherišanong tša mathomo le IFIs/DFIs le Eskom, gomme ga se a ka a atlega. Ge ngongorego ye e hlalošitšwego ka godimo e beilwe go IRM ya AfDB, tlhokomelo ye kgolo e ile ya fiwa taba ye. Mafelelong sephetho e be e le gore 'lefelo la segopotšo' le hlomilwe ke Eskom le Dipanka bjalo ka lefelo la go ikgotšša, mola malapa a mangwe (eupša e sego ka moka) ao a amegilego a ile a fiwa tefelo ya tahlegelo ya bona.

“Re bile le tahlegelo e kgolo ga e sa le go tloga ka nako ya go agwa ga Medupi. Re lahlegetšwe ke mabitla. Le gona bjale ga re tsebe moo mabitla ao a lego gona.”

Bao go boledišanwego le bona bao e lego maloko a malapa ao a amegilego ba be ba kgodišegile gore 'lefelo la segopotšo' leo le agilwego ga se la lekana go kgotsofatša dinyakwa tša bona tša setšo le mekgwa ya bona, le gore ga se malapa ka moka ao a amegilego ao a akareditšwego tshepedišong ya tefelo. Taba ye e tšwela pele go hlola dikarogano setšhabeng.

Malapa ga bjale ga a kgone go tsena mabitleng a ona, e ka ba go hlompha bahu ba bona le go llela baratiwa ba bona, goba go dira meetlo ye megolo ya setšo yeo e amanago le borakgolokhukhu ba bona. Se se na le ditlamorago tše di tšwelago pele go ditšhaba, ka ge yo mongwe wa bao go ilego gwa boledišanwa le yena a laodiša taba e latelago ya moagišani: O swerwe ke bolwetši bjoo kalafo ya Bodikela e ka se kgonego go bo fodiša, gomme o eleditšwe ke ngaka ya gagwe ya setšo gore o swanetše go rerišana le borakgolokhukhu ba gagwe gore a fole. A ka se kgone go dira bjalo, ka ge lefelo la ditherišano tše e tla ba lebitleng la lapa la gabo leo le lego ka gare ga meago ya Medupi gomme ka fao le ka se fihlelelwe. Bophelo bja gagwe bo kotsing, gomme ka lebaka la Medupi ga a kgone go hwetša thušo.

4.6 MAFELELO

Mafelelong, bontši bjo bogolo bja bao go ilego gwa boledišanwa le bona ba bontšhitše gore maphelo a bona le a ditšhaba tša bona a kgomilwe gampe ke protšeke ka moka ya Medupi. Ga go pelaelo gore se se mpefaditšwe ke phišego yeo e tšweleditšwego ke ditherišano mabapi le go tla ga protšeke, le dikholofetšo tše di dirilwego ka nako yeo tša tlhabollo ya ekonomi le mešomo ya go ya go ile go ditšhaba ka moka tše di amegilego tše di šetšego di sa fihlelelwe.

Se se dumelelana le maikemišetšo ao a boletšwego a ditšhelete tša tlhabollo le diprotšeke tše kgolo tša mananeokgoparara, e lego go hlohleletša kgolo ya ekonomi le tlhabollo ya leago.

5. DITŠHIŠINYO

Bjale ka ge go hlalositšwe ka mo godimo, le ge bogolo bja nyakišišo bo sa dumelele banyakišiši go dira diphetho tša mafelelo tša mabaka mabapi le ditlamorago tše di fapanego tša Medupi go ditšhaba tša kgauswi, maitemogelo ao a phelago a ditšhaba tše di amegilego a phatlaletše gabotse ebile a le boima, a ama karolo e nngwe le e nngwe ya bophelo bja setšhaba le go iphediša. Go rarolla ditlhohlo tše go nyaka mokgwa wo o akaretšago wo o netefatšago pepeneneng maikarabelo le phihlelelo e lekalekanego ya methopo le dibaka go ditšhaba.

Ka fao banyakišiši ba hwetša go le maleba go dira ditšhišinyo tše di latelago go bakgathatema bao ba amegago, tše re dumelago gore di ka thuša go rarolla le go lokiša ditlamorago tše di hlalošitšwego ka godimo.

DITŠHIŠINYO GO IFIS LE DFIS TŠE DI AMEGAGO¹ TŠE DI THEGILEGO KA DITŠHELETE DIKAROLO TŠE DI FAPANEGO TŠA TLHABOLLO YA SETEİŠENE SA MOHLAGASE SA MEDUPI:

Ge go thongwa protšeke e kgolo bjalo ka Medupi, IFIs le DFIs di swanetše go šoma mmogo le bolaodi bja selegae (ka bobedi maamong a bosetšhaba le a selegae) go netefatša gore go na le peakanyo le ditšhelete tše di lekanego tša tlhabollo ya mananeokgoparara, bokgoni le kabo ya ditirelo go amogela ekonomi e golago yeo e tšwago ke protšeke e kgolo.

Tumelelo ya mahala ka ditšhaba tše di amegago e swanetše go hwetšwa pele ga protšeke le ge e le efe e kgolo gomme e swanetše go tsenywa ka gare ga melaotshepetšo ya IFI le DFI – ditherišano le ge e le dife le ditšhaba tše di amegago tše di dirwago pele ga tlhabollo le kago ya protšeke e kgolo, di swanetše go fa ditšhaba tše tshedimošo ya maleba le go di lemoša ka ga mafokodi ao a ka bago gona le ditlamorago tše kotsi tša protšeke e kgolo.

Di-IFI le di-DFI di swanetše go netefatša gore melaotshepetšo ya tšona e sepelediša le maemo a boditšhabatšhaba a tikologo le ditokelo tša botho le mekgwa e mebotse, gomme di swanetše go dira gore melaotshepetšo le dithulaganyo tša tšona di hwetšagale phatlalatša le go fihlelelwa.

Di-IFI le di-DFI di swanetše go katanela ka pela go šoma mmogo le Eskom le Mmasepala wa Selegae wa Lephalale go kgatha tema le ditšhaba tša kgauswi mo foramong ya go ya go ile ya semmušo le ya boemedi yeo e hlankelago go kgontšha maloko a setšhaba go bolela ka botlalo ditaba tše di hlalošitšwego ka godimo.

Di-IFI le di-DFI di ka se nagane gore dikwano tša tšona le Eskom di fedile go fihla ge theknolotši ya go hlwekiša kgase ya flue yeo e nyakegago e hlomilwe ka Medupi gomme e šoma ka botlalo, go ya ka dikwano tša bona. Go palelwa ga Eskom go obamela boitlamo bjo go ya ka dikwano tše go swanetše go rarollwa bjalo ka taba ya tšhoganetšo.

DITŠHIŠINYO GO ESKOM

Ge go agwa seteišene sa mohlagase, Eskom e swanetše go netefatša gore dinyakwa tša ditšhaba tša kgauswi di fiwa maemo a pele le gore ditšhaba tše bjalo di fiwa mohlagase.

Foramo ya boitlamo bja setšhaba e swanetše go hlongwa ka pela ke balaodi ba Eskom le Medupi, ka dikopano tša kgwedi le kgwedi tšeo di dumelelago baemedi bao ba kgethilwego ke ditšhaba tša kgauswi go bolela, go ahlaahla le (mmogo le balaodi ba Eskom le Medupi) go leka go rarolla mathata ao a tšwelelago.

Go kwalakwatša le go thwalwa ga bašomi ke Medupi go swanetše go ba tša bogareng, go be pepeneneng le go fihlelelwa ke bakgopedi ka moka ba mešomo, go akaretšwa le maloko a ditšhaba tša kgauswi. Ka lehlakoreng le lengwe, se se tla netefatša go fedišwa ga mohuta le ge e le ofe wa bomenetša le kgethollo mabapi le phihlelelo ya mešomo ka gare ga Medupi.

Medupi e swanetše go tsenywa ka pela ka thekniki ya go ntšha kgase ya flue yeo NDB e e lefilego ditšhelete ya gona.

Eskom e swanetše go akanya ka go šomišana le lefapha la thuto la selegae go fana ka dikholego le tlhahlo go bafsa go tšwa tikologong ya Lephalale, go netefatša gore ditšhaba tšeo di amegilego di kgona go holega ka go lebanya go tšwa go Medupi ka mešomo moo, ka go rialo go netefatšwe bophelo bjo botelele le go swarelela ga Medupi le ditšhaba tše di bapilego le yona.

Eskom e swanetše go šoma le malapa ao mabitla a ona a lego ka gare ga lefelo la Medupi, go netefatša phihlelelo ya ka mehla go ona go phethagatšeng ditokelo tša bona tša setšo le tša setšhaba.

DITŠHIŠINYO GO MMASEPALA WA SELEGAE WA LEPHALALE

Mananeokgoparara a tikologo – go akaretšwa ditsela, kelela-tšhila, meetse le mohlagase – a swanetše go kaonafatšwa ka pela go netefatša gore ditšhaba ka moka di kgona go phela ka seriti le go fihlelela ditokelo tša tšona tša botho.

Tlhokego ya dintlo tše di hlomphegago mo ditšhabeng tša kgauswi e swanetše go rarollwa ka pela.

Go rarolla bomenetša le le ge e le bofe le go thwala ka mphapa-šapa-la-tlala go ralala le Mmasepala – kudu kua Medupi – go bohlokwa kudu ka ge go thwala batho ka bontši go tla matlafatša ditšhaba tša kgauswi le go hlola dibaka tše di swarelelago tša tlabollo ya mabokgoni le mešomo ya go ya go ile, mafelelong gwa fana ka bokamoso bjo bokaone go bohle.

DITŠHIŠINYO GO MMUŠO WA BOSETŠHABA WA AFRIKA BORWA

Mokgwa wo o feletšego wa tlhabollo ka diprotšeke tše kgolo o nyaka gore ditlamorago tše di ka bago gona tša leago le ekonomi le tiragatšo ya protšeke ye kgolo di swanetše go elwa hloko le go beakanyetšwa go ya ka maemo a mmušo wa setšhaba. Se se akaretša ditlamorago tše di lemogegago tša go hlabologa ga ditoropo ka lebelo le go tsena ga tšhelete ka ditšhabeng tše di diilago, tše di nago le seabe ditabeng tša bong.

Leano la tiragatšo le swanetše go hlabollwa go laetša dithulaganyo tše di netefatšago gore tlhabollo ka moka ya mananeokgoparara ao a thwetšwego ke IFI/DFI e dirwa ka tsela ya go akaretšwa, yeo e nyakago boitlamo bja setšhaba le bja mmušo wa selegae le Dipanka tše di amegago mo kgatong ya peakanyo le phethagatšo ya diprotšeke tše bjalo, go netefatša peakanyo le bokgoni bjo bo lekanego bja selegae pele ga kago ya diprotšeke tše bjalo.

Mmasepala wa Selegae wa Lephallale o swanetše go kgona le go lefelwa ka tshwanelo go netefatša gore o ka rarolla mafokodi lege e le afe a mananeokgoparara go akaretšwa, mo go hlokegago, kago ya mananeokgoparara a mafsa le mpshafatšo ya mananeokgoparara ao a šetšego a le gona.

Kantoro ya boleng bja moya e swanetše go hlongwa ka pela ka gare ga Lephallale ka boyona – toropo e ka se ithekge ka kantoro yeo e lego ka godimo ga diiri tše pedi tša go otlela.

Kgoro ya Dithokgwa, Boreahlapi le Tikologo, e swanetše go netefatša gore makala ao a sepetšago diprotšeke tše di nago le khuetšo e kgolo ya tikologo di obamela dilaesense tša tšona le molao wa tikologo le boleng bja moya wa Afrika Borwa le maemo a fase a go ntšha moya ao a lego go tšona.

Dibaka tše di lekanyeditšwego tša thuto le tlhahlo ya mabokgoni tše di hwetšagalago go ditšhaba tša kgauswi le Medupi di swanetše go elwa hloko – lefelo la protšeke e kgolo le swanetše go hlola tlhabollo ya ekonomi ya ditšhaba tše di amegago ka mešomo ye e swarelelago, yeo e theilwego godimo ga dibaka tša thuto le tlhahlo.

Back cover: Segopotšo sa bao ditopo tša bona di sa dutšego di bolokilwe ka tlase ga Seteišene sa Mohlagase sa Medupi. Segopotšo, le ge e le se senyenyane, se hlokometšwe ke bahlapetši ba babedi ba tšhireletšo. Senepe ka Daylin Paul

Lapa la dikolobesodi (warthogs) ka tlase ga dikokwane tša mohlagase go tšwa go se sengwe sa diteišene tše pedi tša mohlagase wa malahla tšeo di lego toropong ya Lephallale. Senepe ka Daylin Paul

IN MEMORY OF THOSE WHO WERE BURIED AT MEDUPI
POWER STATION WHOSE GRAVES COULD NOT BE LOCATED
WHOSE SPIRITS WERE BROUGHT TO REST HERE:

NAME	DOB	DOD
ANTON MAGOAI	*1930's	
NONYONKO MAGOAI	*1930's	
MOSES LETSEBE	*1935	+ 1940
SANA LETSEBE	*1939	+ 1942
BABY LETSEBE (TWIN)	*1940's	
BABY MOLESIWA (TWIN)	*1950's	
BABY MOLESIWA (TWIN)	*1950's	
BABY MOLESIWA	*1950's	
BABY MOLESIWA	*1950's	
IRANS MAROPOLA	*	
JAN MAROPOLA	*	+ 1944
JOHANNA MOATSHE	*1965	+ 1944 + 1969

WHO JOINED THOSE WHO WERE ALREADY INTERRED HERE:

- MOTLOGELOA MMAAPI PAULINA
- MAGOAI RAMASHOTONG JAN
- LEOLA MMAAPI
- MAROPOLA RADINONYANE DANIEL
- JOHANNA MOATSHE

FAIRFINANCESOUTHERNAFRICA.ORG | INFO@FAIRFINANCESOUTHERNAFRICA.ORG

